

ŞAH İSMAİL DÖNEMİ PORTEKİZ-SAFEVİ İLİŞKİLERİ: ANTÓNIO TENREIRO'NUN PORTEKİZ ELÇİSİYLE ŞAH İSMAİL'İN SARAYINA SEYAHATI (1523-1524)

PORTUGAL-SAFavid IRAN RELATIONS IN THE PERIOD OF
SHAH ISMAIL: ANTÓNIO TENREIRO'S TRAVEL WITH THE
PORTUGUESE ENVOY TO THE COURT OF SHAH ISMAIL
(1523-1524)

EMRAH NAKİ*

Sorumlu Yazar

Öz

Portekiz-Safevî temasları, tarihte ilk kez Afonso de Albuquerque komutasındaki Portekiz donanmasının Basra Körfezi'ne girip Hürmüz Krallığı'nı egemenliği altına almaya çalıştığı 1507 yılında gerçekleşti. Konumu gereği ticaret yollarıyla olan bağlantısı sayesinde limana uğrayan malların gümrük vergilerinden büyük gelir elde eden Hürmüz, Hindistan ve İran ticaret yolları arasında güvenli üsler inşa etmek isteyen Portekizlilerin dikkatini çekti. Şah İsmail'e vasallık vergisi ödeyen Hürmüz kralını boyunduruğu altına alıp Hürmüz Adası'nda bir kale inşaatına girişen Portekizliler, bu sayede Basra Körfezi'nin askeri ve ticari kontrolünü ele geçirmeyi başardılar. Şah İsmail'in, Hürmüz'den alınan gelirden vazgeçmek gibi bir niyeti yoktu. Her fırsatta Hürmüz üzerindeki haklarını hatırlatmaktan imtina etmediği gibi askeri anlamda Portekizlilerin adadaki faaliyetlerini tehdit etmekteydi. Diplomatik kanalları açık tutan Portekiz Krallığı, Şah'ın tehditlerini baskılamaya çalışmaktaydı. Çaldıran mağlubiyeti sebebiyle yaralarını sarmakta zorlanan Şah İsmail'in Portekizlilerle iyi ilişkiler kurmaktan başka tercih yolu bulunmamaktaydı. Hürmüz'den gelen vasallık vergisini alamasa da anlaşma yolunu seçen Şah İsmail, Basra Körfezi'nde başta İranlı tüccarlar olmak üzere halkının Arabistan topraklarına deniz yoluyla taşınmasını Portekizlilere kabul ettirdi. Kendisine isyan eden Mekran kralına karşı askeri yardım ile giriş Hürmüz olmak şartıyla ana ticaret limanı Goa'da İranlı tüccarların faaliyetine izin verecek sözü Portekiz'den aldı. 1522'de Hürmüz'deki Portekizli yetkililerin gümrüklerin kontrolünü devralması üzerine, Hürmüz kralı Portekizlilere karşı ayaklandı. Vasallık vergisini Şah İsmail'e teklif edip Portekizlilere karşı ondan yardım istedi. Fakat Hürmüz kralının aziden ölümü ve yerine geçen yeni kralın Portekizlilerle anlaşması üzerine ulaşan yardım işe yaramayınca Şah İsmail, Hürmüz'e giden kabileleri engelledi. Gelirini kaybeden Hürmüz kralı, Portekizlilere vasallık vergisini ödeyemedi. Neticede Hürmüz'ü Safevi baskısından kurtarmak amacıyla Portekiz'in Hindistan valisi D. Duarte de Menezes, müzakere yapmak üzere elçi olarak Baltasar Pessoa'yı Şah İsmail'in sarayına gönderdi. Bu bağlamda Portekiz elçisine İran yolculuğunda eşlik eden António Tenreiro'nun gözlemlerini kaleme aldığı "Itinerario..." adlı seyahatnamesinin İran ile ilgili kısmının Portekizceden tercümesi, Portekiz-Safevî İlişkileri ve İran'ı bir Portekizli seyyahın gözünden görmemiz açısından önemi haizdir.

Anahtar Kelimeler: Portekiz, Safevî, Şah İsmail, Albuquerque, Hürmüz.

Araştırma Makalesi / Künye: NAKİ, Emrah. "Şah İsmail Dönemi Portekiz-Safevi İlişkileri: António Tenreiro'nun Portekiz Elçisiyle Şah İsmail'in Sarayına Seyahati (1523-1524)". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 110 (Haziran 2024), s. 199-225. <https://doi.org/10.60163/tkhebv.1457282>.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, E-mail: emrahnak@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3594-1340.

Abstract

Portuguese-Safavid contacts took place for the first time in history in 1507, when the Portuguese fleet under the command of Afonso de Albuquerque entered the Persian Gulf and tried to dominate the Kingdom of Hormuz. Thanks to its location and connection to the trade routes, Hormuz, which generated large revenues from customs duties on goods passing through the port, attracted the attention of the Portuguese, who wanted to build secure bases between the Indian and Iranian trade routes. The Portuguese subjugated the King of Hormuz, who paid a tribute to Shah Ismail, and started the construction of a fortress on the island of Hormuz, thus gaining military and commercial control of the Persian Gulf. Shah Ismail had no intention of giving up the revenue from Hormuz. He did not refrain from reminding his rights over Hormuz at every opportunity and threatened the Portuguese activities in the island militarily. Keeping diplomatic channels open, the Kingdom of Portugal tried to suppress the Shah's threats. Shah Ismail, struggling to recover from the defeat at Çaldıran, had no other choice but to establish good relations with the Portuguese. Although he did not receive the tribute from Hormuz, Shah Ismail, who chose the path of agreement, made the Portuguese accept the transportation of his people, especially Iranian merchants in the Persian Gulf, to the lands of Arabia by sea. In 1522, when the Portuguese authorities in Hormuz took control of the customs, the king of Hormuz revolted against the Portuguese. He offered the tribute to Shah Ismail and asked for his help against the Portuguese. However, after the sudden death of the King of Hormuz and the new king's agreement with the Portuguese, the help did not work and Shah Ismail prevented the caravans going to Hormuz. The King of Hormuz, who had lost his income, could not pay the tribute to the Portuguese. As a result, in order to save Hormuz from Safavid pressure, the Portuguese governor of India, D. Duarte de Menezes, sent Baltasar Pessoa to Shah Ismail's court as an envoy to negotiate. In this context, the translation from Portuguese of the section on Iran in the travelogue "Itinerario..." in which António Tenreiro, who accompanied the Portuguese envoy on his journey to Iran, wrote his observations, is important for us to see Portuguese-Safavid Relations and Iran through the eyes of a Portuguese traveler.

Key Words: Portugal, Safavid, Shah Ismail, Albuquerque, Hormuz

Giriş

Bu çalışma, Safevî tarih yazıcılığında Portekizce birincil kaynakların kullanılmasının önemini göstermek açısından dikkate değerdir. 1523 yılında elçilik göreviyle Şah İsmail'in sarayına giden Baltasar Pessoa'ya eşlik eden António Tenreiro'nun seyahatnamesinin İran ve Ermenistan ile ilgili kısmı Türkçeye çevrilmiştir. Daha önce aynı seyyah üzerine Salih Özbaran, "Antonio Tenreiro'nun Gözlemleri" başlığıyla "Portekizli Seyyahlar" kitabında bu seyahatname üzerine yazmıştır. Hatta bu seyahatname üzerine ilk makalesini "António Tenreiro'nun Osmanlı Topraklarında Yaptığı Gezi Notları" başlığıyla yayınlamıştır. Her iki makalede de Safevî topraklarına kısaca değinmiş olup daha çok seyyahın 1524-1525 tarihindeki Diyarbakır'dan İskenderiye'ye kadar uğradığı Osmanlı toprakları üzerine gözlemlerini işlemiştir. Türk tarihçiliği açısından Safevî çalışmaları son dönemde hız kazanmaktadır. Portekizce birincil kaynaklar bu çalışmaların eksikliğini tamamlamak açısından oldukça değerlidir. Portekiz arşivlerinin önemini Türkiye'ye tanıtan Özbaran'ın Safeviler ilgili eksik bıraktığı kısmın tam tercümesi yapılarak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır. Seyahatnamenin tercümesine gelmeden önce ağırlıklı olarak yine Portekizce birincil kaynak olarak gösterebileceğimiz Afonso de Albuquerque'nin "Comentarios.." isimli dört ciltlik çalışması esas alınarak İran Körfezi'nde Portekiz deniz üstünlüğünün ve ticari faaliyetlerinin temelleri üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Albuquerque'nin bu eseri her açıdan Safevî-Portekiz ilişkileri üzerine en temel kaynaklardan biridir.

Keşifler Çağı'nın en önemli gelişmelerinden biri hiç kuşkusuz İspanya ve Portekiz

arasındaki rekabette keşfedilmiş ve keşfedilecek yerlerin sınırları çizilerek iki ülkenin etki alanlarının belirlenmesiydi. 7 Haziran 1494 tarihli Tordesillas Antlaşması'yla Hıristiyan olmayan dünya, İspanyollarla Portekizlilerin keşfetmeleri ve sömürmeleri için ikiye ayrıldı. Papa'nın onayıyla Sahra Altı Afrika'nın ve Asya'nın tamamı Portekiz'e hediye edilirken, İspanya ise Amerika kıtasının çoğunu aldı (Linden, 2009, 18; Merriman, 2009, 37).

Vasco de Gama kaptanlığında Ümit Burnu'nu dolaşp 1498'de Hindistan'a ulaşan Portekizliler, 1509'da sayıca çok üstün İslam donanmasını Umman Denizi'ndeki Diu Limanı açıklarında yenilgiye uğratarak Hint Okyanusu'nda deniz üstünlüklerini kurma yolunda ileri bir adım atmış oldular. İlk başarıları 1510'da Goa'yı ele geçirmek olup 1511'de kilit önemdeki ticaret şehri Malakka'yı zaptettiler. Fetih aşaması Hürmüz'ün 1515'te ele geçirilmesiyle sona erdi (McNeill, 1994, 336; Ponting, 2017, 452, 491). Arap denizcilerin hâkimiyetine son veren Portekizliler, ticaret yollarının kontrolü hususundaki mücadelede İspanyollara karşı zafer kazanmış gibi görünüyordular. Baharat ve altının daha bol olduğu Hindistan ticaretinin önünü açan Afonso de Albuquerque'nin bu başarısı Critóbal Colón'unkini gölgede bıraktı (Ferro, 2002, 101).

1. İran Körfezi'nde Portekiz deniz üstünlüğünün ve ticari faaliyetlerinin temelleri

Albuquerque komutasındaki Portekiz filosu, Ümit Burnunu dolaşp 1507'de Hürmüz açıklarına vardı. Hürmüz kralı Seyfeddin henüz on iki yaşında olduğu için vesayeti altında olduğu zeki ve cesur veziri Cogear (Koca Attar) yaklaşan Portekiz filosu karşısında Hürmüz'ü savunma durumuna getirdi. Albuquerque, Hürmüz kralının Portekiz donanmasının seyri hakkında istihbarat edindiğini, kendisiyle savaşmaya hazır büyük bir donanması olduğunu, şehirde çok fazla insan ve çok sayıda savaş ekipmanı bulunduğunu Hürmüz'den gelen Müslüman bir kaptan vasıtasıyla öğrendi. Albuquerque'nin Ermeni kökenli Cogebeyrame (Koca Bayram) vasıtasıyla ilettiği teslim ol çağrılarını karşı Cogear oyalama siyaseti izledi. Hürmüz kralının adanın teslim edilmesi talebine cevap vermemesi üzerine Portekizlilerin başlattığı saldırı, zorlu bir mücadelenin ardından başarıya ulaştı. Tüm donanması Portekiz donanması tarafından yok edilen genç kral Seyfeddin, Portekiz kralının vasalı olmayı, yıllık 15.000 Xerafin (5 Tanga ya da 300 real değerinde atın para) haraç ve Portekiz donanmasının giderleri için 5.000 Xerafin ödemeyi kabul etti (Albuquerque I, 1774, 137, 143-148, 151, 159, 171, 176; Lockhart, 2006, 380). Sonrasında Portekiz'den gelen malları vergiden muaf tutan ve Hürmüz ile ona tâbi limanlarda Portekizliler tarafından satın alınan mallar için oranın yerlilerinin ödediğinden daha fazla vergi tahsil edilmemesini sağlayan bir ticari düzenleme yapıldı. Portekizliler ayrıca, Körfez'de herhangi bir yerli geminin izinsiz ticaret yapmasını yasaklayarak üstünlüklerini en kararlı şekilde ilan ettiler. Böylece, İran Körfezi'ndeki Portekiz deniz üstünlüğünün ve ticari faaliyetlerinin temelleri atılmış oldu (Wilson, 1928, 116). Fakat kısa bir süre sonra Şah İsmail'e ödenmesi gereken yıllık haracı almak üzere bir görevli Safeviler adına gelince, Hürmüz kralı büyük bir şaşkınlık içinde Albuquerque'ye danışma ihtiyacı duydu. Albuquerque ise cevap olarak top mermilerini, el bombalarını ve silahları verdi. Bunun Portekiz Kralı'nın komutanlarının idaresi altındaki bir krallığın haraç olarak ödemesi gerektiği türden bir para olduğunu Şah'a bildirmesini istedi. Portekizliler, ardından Hürmüz'de Şah İsmail'e tâbi İran Körfezindeki tüm yerleri Portekiz kralı adına haraca bağlayabilecekleri bir merkez üssü görevi görecektir yeni bir kale inşaatına giriştiler (Albuquerque I, 1774, 195-196).

1508'de Portekiz donanması hâlâ Hüzmüz'deydi. Bu sırada bazı gemi komutanları, terk edildiği anda tekrar Müslümanlar tarafından ele geçirilecek olan kalenin inşaatı tamamlanana kadar Hüzmüz'de kalmaktansa Guardafui Burnu'na gidip Hindistan'dan gelen baharat yüklü gemileri beklemenin krala daha fazla hizmet edeceğini söyleyip huzursuzluk yarattılar. Hatta ileri gidip vezir Cogeatar ile entrika çevirdiler. Açık isyana dönüşen durum karşısında Hüzmüz'deki konumunu sürdürülemez hale gelen Albuquerque, o an için fetihten vazgeçmek zorunda kalıp 1508'de kendisine sadık kalan kaptanlar eşliğinde Sohar ve Sokotra üzerinden Hindistan'a doğru yola çıktı. Hoşnutsuz kaptanlar da Hindistan'a yelken açtılar ve burada Albuquerque aleyhine genel valiyi ifade verdiler. O da konuyla ilgili bir soruşturma yapılmasına izin verince, Portekizlilerin Basra Körfezi'nde siyasi zemin oluşturma yönündeki ilk çabaları sona erdi (Albuquerque I, 1774, 202-204, 277-282; Wilson, 1928, 117-118).

26 Mayıs 1508'de yapılan soruşturmada Albuquerque'nin aleyhine hiçbir şey çıkmadı. Bu sırada Portekiz'den Guardafui Burnu'daki donanmaya katılmak için gelen Jorge de Aguiar komutasındaki üç gemi Koçi'ye vardı. Kral Dom Manuel'in emriyle Albuquerque'nin başkomutan ve genel vali ilan edildiği haberi Francisco de Almeida'ya iletildi. Hüzmüz'deki savaşta komutanlarını yalnız bırakıp Hindistan'a giden kaptanlar, Albuquerque'nin yeni görevinden dolayı çok üzülüler. Fakat Almeida'yı yanlarına çekmek ve vaziyeti lehine çevirmek adına ellerinden bir şey gelmedi (Albuquerque I, 1774, 284-287).

İlk zamanlar görevi teslim etmekte oyalama siyaseti güden Francisco de Almeida'nın 20 Kasım 1509'da Lizbon'a dönmek için Kannur'a doğru Garça adlı gemi ile demir alması üzerine Albuquerque, Hindistan başkomutanı ve genel valisi olarak göreve başladı. Goa'nın kaybedilmesi ve geri alınması valiliğinin ilk olayları arasındaydı. Portekiz krallığı Goa'yı Hindistan'ın ana hükümet merkezi yapmakta karar kıldı. Albuquerque, yeni bir kale inşaatına girişerek bir an evvel burayı uygun bir savunma durumuna getirmek için çalışmaya koyuldu. (Albuquerque II, 1774, 60-61, 120-126).

Zaman ilerledikçe Albuquerque, taşıma hatları güçlendirilmediği takdirde Hindistan'daki konunun memnuniyet verici hale gelemeyeceğini fark etti. Ona göre Goa için en büyük kötülük sürekli ve ısrarlı bir şekilde yapılan Türkler geliyor haberi idi. Bu durum tüm Hindistan'da yerliler ile Hristiyanlar arasında büyük bir huzursuzluğa yol açmaktaydı. Albuquerque'ye göre Kızıldeniz'e gidip Türklerin Hint okyanusuna çıkışı engellenmeliydi. Aksi takdirde Portekiz'in Hindistan limanlarındaki insanlara Türklerin varlığı unutturulmadan ne huzur ne de güven sağlanabilirdi. 1512'de tüm donanmasıyla Goa'dan demir alıp Aden ve Mekke için batıya doğru yelken açtı. Fakat o yıl kötü hava şartları sebebiyle işe yaramaz olduğu düşünülen Sokotra kalesinin tamamen boşaltılıp sökülmesinden ve Hüzmüz'den alınması gereken verginin toplanmasından fazlası başarılamadı (Wilson, 1928, 118; Albuquerque III, 1774, 60).

Portekiz kralından gelen emirlerde Kızıldeniz Boğazına ilerlenmesi ve Aden'in ele geçirilip yeni bir kale inşa edilmesi istenmekteydi. (Albuquerque III, 1774, 66) Hint Portekiz İmparatorluğu'nun korunması amacıyla dört hedef gözetilmekteydi. Birincisi Osmanlılara karşı Mekke Boğazı üzerinde egemenlik kurmak için Aden'in ele geçirilip elde tutulmasıydı. İkincisi Basra Boğazı'na hâkim olmak üzere Hüzmüz'ün zapt edilmesiydi. Üçüncüsü Hindistan'ın diğer bölgelerinin egemenliğini sürdürmek adına Diu ve Goa'nın elde tutulmasıydı. Son olarak Portekiz Krallığı güvence altına alınan ve çok güçlü kalelerle güçlendirilen bu dört yer sayesinde, şu anda maruz kaldığı diğer birçok gereksiz harcamadan kaçınılabilecekti. Böylelikle 7 Şubat 1513'te yaklaşık

1.700 Portekizli ile 800 Malabarlı ve Kanaralı taşıyan 20 gemilik bir donanmayla tekrar Goa'dan yelken açan Albuquerque, rotasını doğrudan Gardafui Burnu'na çevirdi. Ardından fethetmek üzere Aden'e doğru seyretti (Albuquerque IV, 1774, 2-3, 6, 27-28). Fakat ele geçiremeyince büyük hayal kırıklığı yaşadı. Portekizlilerin tek başarısı Aden Limanı'ndaki gemileri ateşe verip kendi gemilerini tamir etmek için gereken donanım ve takımları onlardan almak oldu. Sonra Kızıldeniz'e doğru seyredip ters rüzgarlar sebebiyle Kamaran'a kadar gidemeden Diu'ya geri döndüler. Dönüşte Aden'e ikinci bir başarısız saldırı yaptılarsa da bu sefer sayesinde Albuquerque, Kızıldeniz'in giriş bölgeleri hakkında elde edebildiği tüm bilgileri toplama fırsatından yararlandı ve Perim adasını ziyaret edip keşfetti (Wilson, 1928, 118-119).

Albuquerque Kannur'dayken Hürmüz'den gelen bir gemi vezir Cogearar'ın ölüm haberini getirdi. Cogearar, en başından beri Portekizlilerin adada bir kale inşaatına şiddetle karşı çıkmıştı. Bu sebeple Albuquerque, yeğeni Pero komutasında başka bir donanma göndermeye karar kıldı. 1513 yazında Pero, Socotra'nın yakınlarında dolaşım Kızıldeniz'e giden on Müslüman gemisi ele geçirdi. Afonso de Albuquerque, Aralık 1513'te Koçi'ye yelken açtığı sırada iyi ilişkiler kurmak niyetiyle Şah İsmail tarafından gönderilen bir elçi Albuquerque'yi ziyaret etti. İyi niyetinin göstergesi olarak karşılığında Miguel Ferreira'yı Tebriz'e gönderdi. Bu arada Pero, 1514 Mayıs sonunda Hürmüz'e vardı. Fakat Cogearar'ın tavsiyesi üzerine Hürmüz kralı, Şah İsmail'in serpuşunu giyip ibadet şeklini benimseyerek egemenliğini tanıdığı için müzakereler sonucunda kalenin teslimi ya da gecikmiş olan vasallık verginin tahsilatı hususunda başarılı olamadı (Albuquerque IV, 1774, 87, 89-90, 92-93, 99, 124-126).

Pero'nun Goa'da sunduğu rapor doğrultusunda Albuquerque, mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde Hürmüz'e doğru ilerlemeye karar verdi. 1515 yılının şubat ayında 1500 Portekizli ve 700 Malabarlı'nın bulunduğu yirmi altı gemiden oluşan bir filoyla yelken açtı. Adanın hüküm süren kralı Seyfeddin Şah İsmail'in sadece kuklasıydı. Hürmüz'ün Safeviler tarafından tekrar ele geçirilip Portekizlilerin fiilen dışlanması korkulmaktaydı. Donanma Quriyat açıklarına geldi ve Maskat'a doğru ilerledi. Burada Hürmüz'de hükümet darbesi olduğu ve kralın Reys Hamed adlı biri tarafından esir tutulduğu haberini alır almaz oraya bir an önce ulaşmak üzere hareket etti. Ele geçirilmesi için herhangi bir askerî harekât gerekli değildi. Limana varır varmaz Albuquerque'nin şehri topçu salvosu ile selamlaması Reys Hamed'in derhal Hürmüz kralını serbest bırakmasına yetti. Özgürlüğüne kavuşan kral ile yapılan müzakerelerden sonra kale teslim edildi ve yeniden işgal edildi. (Wilson, 1928, 119-121; Albuquerque IV, 1774, 153, 172).

Akabinde Şah İsmail'den bir elçi gelip Albuquerque'yi ziyaret etti. Portekizlilerle Hürmüz'de iyi ilişkiler sürdürülebilmesi için Şah İsmail'in dört talebi vardı: Birincisi, İran'dan Hürmüz'e gelen mallardan alınan vergilerin Şah İsmail'e ait olmasıydı. İkincisi, halkın Bahreyn ve Katif'in bulunduğu sahildeki Arabistan topraklarına geçişi için gemi temin edilmesiydi. Üçüncüsü, Şah İsmail'e filosuyla birlikte Guardaré (Gvadr?) denen yeri ele geçirmesinde yardım edilecekti. Çünkü Vasalı olan Mekran kralı ona karşı ayaklanmış ve orayı ele geçirmişti. Sind ile Hürmüz krallığının bir parçasını oluşturan Jask ülkesi arasında yer alan Guardaré'ye Nautaque(?)ler yılın büyük bir bölümünde sığınır ve oradan Hürmüz'e doğru seyreden gemileri avlamaktaydılar. Dördüncüsü, İranlı tüccarların mallarını satabilmeleri için Hindistan'da bir limana sahip olması ve Hürmüz'de bir ticarethane kurma iznine sahip olmasıydı. Şah İsmail'in talepleri karşısında Albuquerque, dönüş yolunda Safevi elçisinin beraberinde Fernão Gomez de Lemos'u altın ve değerli taşın mücevherler, pahalı giysi, baharat ve silah gibi çeşitli hediyelerle Şah İsmail'e gönderdi. Hediyeler

arasına gönderilen kısa top (berço), tabanca (c?o de metal), yarım d?zine t?fek (espingarda) gibi ateşli silahlar Şah'ın sahip olmadığı türdendi (Albuquerque IV, 1774, 178, 205). Çaldıran muharebesi sırasında bu tür ateşli silahların eksikliği açıkça gör?ldü. Safevilerin, yiğitlik ve mertliğe yakıştıramadıklarından kullanmaktan imtina ettikleri Osmanlı topları gibi ateşli silahlara sahip olmayışı mağlubiyetin asıl nedenlerindendi. (Charoymaghi, 2021, 25).

Albuquerque, Fern?o Gomez de Lemos ile gönderdiği mektupta Şah İsmail'in dört madde halinde yaptığı taleplerini yanıtladı. İnan'dan Hürmüz'e gelen malların ödenen vergilerinin ona ait olmasıyla ilgili talep ettiği birinci maddeye gelince, Hürmüz kralının, Portekiz kralına ödenen haraç parasına ilaveten krallığını sürdürmek için ordusuna ve filosuna yapmak zorunda kaldığı harcamalar çok fazlaydı. İnan ve diğeri bölgelerden gelen malların vergileri ödenmez ise Hürmüz kralı kendi geçimini sağlayamazdı. Krallığının geri kalan geliri çok az olduğundan gelirin bu kısmını Şah'a bırakamazdı. Halkının Arabistan topraklarına taşınması için bir su yolu talebi olan ikincisine gelince, Şah İsmail, Hürmüz kralına, topraklarında veya Bahreyn adasında hiçbir istenmeyen olay yaşanmaması için yeterli güvence verdiği sürece bunu kabul etmekten ve ihtiyaç duyduğu tüm gemileri ona vermekten çok memnun olacaktı. Guardarê şehrinde ona karşı isyan eden vasalı Mekran kralına karşı adam ve donanma yoluyla yardım yapılmasıyla ilgili üçüncü talebe gelince, İnan'dan Hürmüz'e gelen malların oradan başka yere iletilmemesi şartıyla, Portekiz'den aldığı emir de bu şekildedeydi, Portekiz kralının donanması ve kuvvetleriyle Şah'a her konuda yardım edecekti. İranlı tüccarların ticaretlerini sürdürebilecekleri, Hürmüz'de bir ticarethane kurma izni ve Hindistan'da bir limana sahip olma talebini içeren dördüncüsüne gelince, Afonso Dalboquerque bu talebi onaylamaktan son derece memnun olacaktı. Ancak Hindistan'ın ana limanı Goa ve giriş Hürmüz'den olmalıydı. Aksi halde İranlı tüccarların bulunduğu Hindistan'ın diğeri her bölgesinde, onlar mallarını kaybetmeli ve onun verebileceği en büyük cezalara maruz bırakılmalıydı (Albuquerque IV, 1774, 206-208).

1514'teki Çaldıran yenilgisinin yaralarını sarmaya çalıştığı sırada Hürmüz önlerinde biten Portekizlilere karşı donanması olmayan Şah İsmail'in Hürmüz'ün işgaline karşı yapabileceği pek bir şey yoktu. Neticede Hürmüz kralının Dom Manoel'in himayesine gireceği hususunda Safevilerle kesin bir anlaşmaya varıldı. Her türlü amaç ve hedef doğrultusunda Portekizliler artık Hürmüz'de hüküm sürmekteydiler. Albuquerque, yeğeni Pero'yu kalenin kaptanı olarak atadı. Ona kalenin tamamlanması ve silahlandırılması hususunda kapsamlı talimatlar verip Hürmüz'ün genel işlerini düzene koyduktan sonra, hasta bir halde Flor da Rosa gemisiyle Hindistan'a doğru yelken açtı. Hastalığı her geçen gün artan Albuquerque, 15 Aralık 1515'te gemisi Goa limanına demir attıktan kısa bir süre sonra artık ölmek üzereydi. Asya'da kurulacak ilk Avrupa İmparatorluğu'nun temellerini atan yetenekli vali, büyük projelerin tam olarak gerçekleştirilmesinden önce öldü (Wilson, 1928, 121; Albuquerque IV, 1774, 223-225, 230).

Albuquerque tarafından ele geçirilmesinden itibaren Portekiz, Hürmüz'de bir asırdan fazla sürecek bir hâkimiyetin sahibi oldu. Bu fetihle birlikte yalnızca İnan körfezine ulaşmaları kontrol eden bir deniz üssüne değil, aynı zamanda birinci derecede önemi bulunan bir ticari karakola sahip oldu. Fetihten birkaç yıl sonra Bahreyn adalarına çıkıp Jabrid hükümdarını kovdular. Fakat 1515 Portekiz-Safevi anlaşması uyarınca onları Safevilere teslim etmek yerine seksen yıl boyunca ellerinde tuttular. 1522'de Hürmüz'deki Portekizli yetkililer, gümrüklerin kontrolünü devraldılar. Fakat bu davranış Hürmüz'den Arap kıyısındaki kendisine tabi bölgelere yayılan ciddi bir

isyana yol açtı. Bu arada Hürmüz'ün kukla kralıyla yeni bir anlaşma imzalayarak adadaki hâkimiyetlerini daha da pekiştirdiler (Lockhart, 2006, 381).

2. António Tenreiro'nun İnan Yolculuđu

1523 yılında Portekiz İmparatorluğu'nun Hindistan genel valisi Duarte de Menezes tarafından Şah İsmail'e elçi olarak gönderilen Baltasar Pessoa'ya İnan yolculuğu sırasında eşlik eden António Tenreiro, gözlemlerini "Itinerário.." adlı eserinde kaleme almıştır. 1524-1529 yılları arasında gerçekleştirdiği seyahati sırasında Tebriz'den Nahcivan, Diyarbakır, Urfa, Halep, Şam, Gazze yoluyla Kahire'ye ardından Kıbrıs üzerinden ters istikametle Hürmüz'e ve tekrar Hürmüz-Basra, Halep, Kahire'ye ulaşmıştır (Özbaran, 2007, 31). İnan ile ilgili önemli bilgiler sunan Tenreiro'nun seyahatinin Hürmüz'den Tebriz'e, oradan da Şah İsmail hâkimiyetindeki Ermenistan'a uzanan 1523-1524'e ait kısmın Portekizce aslından tercümesi bu çalışmada ele alınmıştır. Ölümünden kısa zaman önce Şah İsmail idaresindeki Safevî Devleti'nin tarihiyle ilgili Fars ve Arap tarih yazıcılığının pek değinmediği olay ve olguları ilk elden gözlemlere dayanarak sunan bir kıymetli eserdir. António Tenreiro'nun İnan seyahati sırasında edindiği bilgi ve gözlemler Şah İsmail'in kurduğu Safevi Devleti'ndeki demografik yapı, coğrafya, siyasi yapı, kent mimarisi, sosyoekonomik ve sosyokültürel yaşam hakkında bize birinci elden bilgiler sunmaktadır (Baião, 1923, 3-49).

I. BÖLÜM

İnan Krallığındaki Hürmüz Şehrinden:

Hürmüz Krallığı, Allah rahmet eylesin, Kral D. Manoel tarafından fethedilmeden önce, Hürmüz kralları Şah İsmail'e ya da şimdiki adıyla Sufi'ye vasallık vergisi (páreas) ödemekteydiler. Artık ödeme yapmamaktadırlar. Kral D. Manoel, Hürmüz gümrüğünün ne getirdiğini öğrenmek istediğinde, Diogo Lopez de Sequeira'nın Hindistan'ı yönettiği dönemde oraya Portekizli yetkililer yerleştirdi. Bunun üzerine Hürmüz kralı hemen Portekizlilere karşı ayaklandı ve başka birçok şeyin yanı sıra daha önce Hürmüz Krallığı'ndan aldığı vasallık vergisini Sufi'ye teklif edip Portekizlilere karşı ona yardım etmesini istedi. Bundan memnun olan Sufi, yardımına adamlar gönderdi. Ancak yardım ulaştığında Hürmüz kralı çoktan ölmüş olduğundan Portekizlilerle anlaşmalı olan başka biri kral oldu. Kralın yardımına koşan beylerin gidişinin boşuna olduğuna gören Sufi Hürmüz'e giden kafileleri engelledi. Bu yüzden Hürmüz kralı gelirini kaybettiğini ve Portekiz kralına ödemek zorunda olduğuna vasallık vergisini ödeyemeyeceğini o zamanlar Hindistan'ı yöneten vali D. Duarte de Menezes'e özür dileyerek bildirdi. Vali, Hürmüz'ü bu baskıdan ve Sufi'nin adamlarından kurtarmak için elçilik vazifesiyle Baltasar Pessoa adında çok değerli bir adamı gönderdi. Bahsedecek olduğum Hürmüz şehrinden ayrıldı.

Bu Hürmüz şehri, anakaradan üç fersah uzakta, İnan Körfezinin en dar ağzında yer alan ve aynı isimle çağırılan bir ada üzerindedir; üç veya dört fersah çapındadır. Orada küçük bir dağ silsilesi olup bir tarafında Sal Indico adı verilen bir tuz ocağı, diğer tarafında kükürt tarlaları bulunmaktadır. Tuzun içi çok beyaz, dışı kırmızımsıdır. Şehre bir fersah uzaklıkta çok iyi su bulunan üç kuyu vardır. Bir sarnıçtan ya da tuzlu su bulunan bir sarnıçtan başka bir şey yoktur. Ne ağaçları ne de yeşil alanları vardır. Her ne kadar çorak olsa da iskele olarak en iyi limana sahip olduğundan, Müslümanlar Hürmüz adını verdikleri şehirlerini adanın uç noktasında kurdular. Limanlar, biri doğuda, diğer batıda olmak üzere dört yüz varillik gemilerin yük alıp boşaltabileceği

koylardadır. Şehir sığdır ve kralın evlerinin bulunduğu yerdekenden başka kalesi yoktur: Yazın çok sıcak olduğu için kireç sıvalı, iki, üç katlı ve teraslı çok sakin çok sayıda taş ev vardır. Evlerin açık bacaları andıran rüzgâr gülleri vardır ve bu terasların üstüne geçerler. Onları evlerinin ortasına yaparlar ve yazın rüzgâr içlerinden girer. Kışın kapatırlar. Sakinlerin Muhammed yarası vardır. Onlar Fars ve Arap'tır. Arapça ve Farsça konuşurlar. Araplar donuk, İranlılar ise beyaz ve cana yakındır. Hepsisi de diğer dünyevi iştahlarda olduğu gibi yemekten, özellikle de lüksten zevk alır. Oyunu at sırtında oynayan çok büyük süvaridirler. Sözlere ve elleri iyi kullanan doğuştan müzisyenler olup çoğu ozandır. Eski hikayeleri okumaya ve geçmişteki güzel günlere düşkünlüdürler. Çok güzel ve şehvetli oldukları için haklı olarak kadınları çok merak ederler. Evden çok nadiren çıkarlar ve dışarı çıktıklarında hepsi gördükleri yerden delikleri olan çarşaf gibi büyük bir bez örtünüp giderler. Kadınlar ve erkekler çok güzel giyinirler. Kışın dolgun yastıklı ipek tunikler, kırmızı ve ince kumaştan pelerinler, yazın çok ince bir keten eşarp, gömlek ve uzun iç çamaşırları da giyerler. Noktalı deri veya ipek ayakkabılar giyerler. Başlarına kırmızı gövdeli kırmızı şapkalardan üzerine asılı beyaz başlıklar takarlar. İyi giyindikleri gibi, silah da taşırlar: yani dokumalar ve hançerler, Türk yayları ve okları. Mükemmel okçudurlar. Kofos adını verdikleri, ipek ve pamuktan yapılmış, üzerlerinden ok geçmeyecek kadar sağlam kalkanlar taşırlar. Bu silahları barışta sürekli taşırlar. Savaşta ise mızraklar, demir ve çelikten kesici savunma silahları eklerler. Dediğim gibi, buranın cömertliği o kadar fazla ki bu kadar çorak olmasına rağmen, şehirde çok sayıda çok zengin tüccar ve para bozduran zengin insan bulunmaktadır. Hem yerli hem de dünyanın farklı yerlerinden gelen yabancıların sayısı oldukça fazladır. Bu sebeple oraya gelen herkesten çok çeşitli ve zengin mallar çıkmaktadır. Bu adada hiçbir yalan olmadığı için şehir dünyanın bilinen herhangi bir yerinden daha varlıklıdır. Hepsisi arabayla gelmektedir: yani buğday, pirinç, et, tereyağı ve İspanya'daki gibi tüm evler, yeşil meyveler, kuru konserveler ve bizimkinden çok daha çeşitli olan başka şeyler: Şimdiye kadar yakacak odun dışardan gelmektedir. Her şeyle birlikte meydanlarında her zaman yiyecek bir şeyler bulabilirsiniz ve Müslümanlar bunu çok temiz bir şekilde yaparlar. Koyunlar postları yüzülüp bütün olarak kızartılır, bu şekilde etleri daha lezzetli olur. Her şey çok büyük bir regimento (düzenleme) ve vergiden dolayı ağırlığıyla satılmaktadır ve ona uymayan veya ağırlığında hile yapan kişi ciddi şekilde cezalandırılmaktadır. Adalet herkes için korunur. Burada kullanılan para birimi Mağribi altını, saf gümüş ve bakırdır: Mağribi altınına Xerafim denir ve 300 Real değerindedir: gümüş Tanga 60 Real değerindedir. Lar adındaki şehirde yapıldığından Müslümanlar ona Laris demektir. Bakır olana Falus denir ve yedi sent değerindedir. Bu şehirde pek çok eğlence vardır. Bunların arasında eski işlerin meraklısı adamlar için bir tanesi var ki o da büyük bir verandada, günün belirli saatlerinde, sabah ve öğleden sonra, yaşlı bir Müslüman'ın İskender'in yanı sıra diğer ünlü adamların eski hikayelerini anlatmasıdır. Genç erkeklerin öğrenmek için yaptığı şey budur. Bu şehir, adını aldığı krallığın başşehridir. Hürmüz Krallığı, İran'daki gibi Arabistan kıyılarında böyle birçok şehir ve kasabaya sahip. Hürmüz kralı, ekmek, et, balık, hurma bakımından en zengin olanlardan gelen gelirle burada anıldığı ismiyle Şah İsmail'e veya Sufi'ye haraç ödemekteydi. Hürmüz'ün bu kralları sürekli olarak bu şehirde bulunmaktaydılar. Krallığın işlerini yürüten Guazil denen bir yöneticisi vardı. Çünkü krallar bunlardan anlamazlar ve barışçıl bir şekilde yönetmekten daha fazla işe de yaramazlardı. Diğer krallar gibi yönetimi anlamak veya muaf olmak istiyorlarsa, onu gözleriyle izlerlerdi ve krallığın gelirleriyle onu desteklemeye devam ederlerdi. Varsa oğlunu ya da yönetmek isterse göz kulak olduğu başka bir yakın akrabasını kral yaparlardı. Bunun dışında, Hürmüz kralı büyük bir beydi. Hem içeride hem de dışarıda büyük bir devletle hizmet etmekteydi ve çok para

harcamaktaydı. Koruması altında, at sırtında olduğu gibi yaya olarak birçok insan bulundurdu. Pek çok av kuşu vardı ve özellikle Hürmüz'den üç fersah uzaklıktaki Keşm adlı bir adada, yemyeşil sularda ve çeşitli av hayvanlarının yaşadığı korularda her türlü boş zaman içinde çok rahat bir yaşam sürmekteydi.

II. BÖLÜM

Elçinin ayrılışı hakkında:

Sufi'nin Abidalcalifa (Abdulhalife) adında Müslüman bir hizmetkârı ile elçi Baltasar Pessoa bu şehirden ayrıldı. Elçiliğin kâtibi olarak Vicente Correa ve tercüman olarak Yahudi'yken kendi isteğiyle o şehirde Hristiyan olan Antonio de Noronha beraberlerinde gitmekteydiler. Joao de Gouvea ve at sırtında on beş Portekizli daha elçiye eşlik etmekteydiler. Gaspar Milheiro, Francisco Callado, papaz ve diğerleri onun hizmetkârydılar. Elçinin yola çıkmaya hazır olduğunu fark ettiğimde, hem dünyayı görme arzumu yerine getirmek için, hem de ana karaya geçmeyi gerekli gördüğümünden onunla gitmeye karar verdim. Ayrıca kendisinden korkanları kurtarmak için kavgalar ettiğim benden daha zengin bir adamdan korktuğumdan gitmeliydim. Böylece, Eylül ayının ilk pazar günü, saat onda, bir kraliyet kadırgasıyla, birçok borazan sesi eşliğinde, Hürmüz'den anakaraya gitmek üzere ayrıldık. Dilimizde liman anlamına gelen Bandel (Bender) denen kulübelerin olduğu ve fakir insanların yaşadığı bir yerde karaya çıktık. Burada Hürmüzlü tüccarlar, toprağın bolca verdiği hurmaları toplamaktadırlar. Yola devam etmeden önce elçi burada birkaç gün kalarak mürettebat için atlar ile giysiyi ve gerekli başka şeyleri taşıması için develer aldı. Buradan ayrılıp deniz boyunca kuzeybatıya beş veya altı fersah yürüdük, ıssız topraklardan geçtik, yolcuğun bittiği bazı su kuyularına ulaştık. Birkaç palmiye ağacı dışında ev yoktu. Müslümanlar, Bandel'den bu palmiye ağaçlarına kadar olan mesafenin Farsça'da fersah anlamına gelen beş frazangues (fersenk) olduğunu söylediler. Buradan ayrılıp aynı şekilde üç gün yürüdük ve Cabrestão (Kabristan) denen bir yere vardık. Burada birkaç palmiye korusu ve tatlı su kuyuları vardı. Onun bitişiğinde büyük bir sarnıcın yanında tonozlu tavanı olan tek katlı dört kapılı büyük bir ev vardı. Bu evlere Farsça kafilelerin ve yabancıların evi anlamına gelen Kervansaray denir. Bu evler, bizdeki hastanelerde olduğu gibi, kafileler halinde giden insanların ve yürüyenlerin toplanması için hayır duası isteyen Müslümanlar tarafından inşa edilir. Çok sıcak bir memleket olduğu için yazın bu diyarda girecek bir mesken bulunmaz. Öyle ki aşırı sıcakın erkekleri çoğu zaman boğduğuna gözlerimle şahit oldum. Burası sahil boyunda ve hâlâ Hürmüz Beyliği'ne aittir. Buradan, söz konusu denizden uzağa İran Körfezi'nin kuzeyine doğru ilerledik. İki gün boyunca çöl topraklarında ve vadilerde yürüdük. Hurma ağaçları ve tatlı su kuyuları bulmayı umduk ve pişman olmadık. Hürmüz ve Pers Krallığı'nın sınırları dışındaki Lara (Lar) isimli şehre vardık.

III. BÖLÜM

Lar Şehrinden:

İki sıradağ arasında yer alan İran hükümdarlığındaki bu Lara şehri, Hürmüz'den daha batıdadır. Çok sağlam taş ve alçı duvarlar ile çok iyi görünen kiremit bölümlerle çevrilidir. İçinde Fransız tarzı kerpiç çok iyi evler vardır. Bakımlıdırlar. Laris denen hepsi beyaz Müslüman olan dört bin (vizinhos) hane yaşamaktadır. Kışın dolgulu pamuklu kumaş, yazın yalın kumaş ile iç çamaşır ve üste dönük sivri ayakkabılar giyerler. Ayakkabıların hem tabanı hem de kalıbı pamuklu şerit kumaşlardan yapılmıştır ve uzun süre dayanır. Bu şehirde çok kaliteli ve sağlam Türk yayları

yapılır. Çok itibar görmeleri sebebiyle farklı yerlere götürülürler. Nasıl bizde bu bir Milan miğferidir diyorsak, bu bir Lar yayı derler. Başlarını çevreleyen yüzü kapatmayan kasket, halkalı türban giyerler; bazıları altına Sufi'nin kasketini giyer. Ülkenin başlıca gıda maddeleri bir sürü çöreğin yapıldığı bol miktarda hurma ve arpadır. Çok fazla olmasa da buğdaydır. Yedikleri et keçi ve okla avladıkları dağ hayvanlarıdır. Ok atma işinde çok uzadırlar. Savaş zamanında olduğu gibi barışta da yanlarında taşırlar. Kralın büyük bir mülkü yoktur. Dışarıda, duvarlara bitişik İspanya'daki gibi meyve ve hurma ağaçları olan asillerin evlerinin bulunduğu büyük çiftlikler vardır. Aynı topraklardan fakir insanlar olan bazı İran Yahudileri bu şehirde yaşamaktadır. 60 Real değerindeki Larim denen madeni para burada basılmaktadır. Bu ülkede pek çok taşımacı/hamal (recoveiro) vardır: her birinin yedi, on dört ya da yirmi bir katırı vardır ve her yedisine toplama anlamına gelen katar denir. Bir veya iki katarlı taşımacıyı derler. Malları bir şehirden diğerine çok güvenli bir şekilde götürerek İran'ın her yerinde para kazanmaya giderler. Çok yiğit olduklarından hırsızlar onlara saldırmaya cesaret edemezler. Her zaman yaylar, oklar, çelik kalkanlar ve iyi palalardan oluşan iyi silahlar taşırlar. Birkaç kez işittiğim üzere bu toprakların insanları, tüm İran'ın kralı olan büyük Timur'un bu şehirde doğduğunu ve yaşamının ilk yıllarında onu taşımacılık yapmaya zorladıklarını söylerler. Taşımacıdan tüm İran'ın kralı oldu ve Büyük Türk (Osmanlı Padişahı)'ü esir aldı. Çok zalim olduğu için bu bölgelerde kendisiyle ilgili büyük bir hatıra bıraktı. Hayatı hakkında bir şeyler yazan bazı Avrupalı tarihçiler onun bir çoban olduğunu söyledikleri için herkes bu konuda hemfikirdir. Fakat ben onların anlattıklarıyla daha çok ilgilenirim çünkü bunu ilk elden bilmektedirler ve ayrıca bu topraklardaki taşımacılar, ne kadar büyük olursa olsun, her türlü başarıyı üstlenmeye hazır, cesur ve gayretli insanlardır. O çöllerde taşımacılıktan eşkıyalığa geçiş, çobanlıktan çok daha küçük bir sıçramadır. Ne olursa olsun, Lar şehrinin yerlisi olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Nereye giderse gitsin, kesinlikle cesur bir komutandı ama son derece acımasızdı. Bu yüzden onu görenlerin tümü onu Kartacalı Hannibal ile karşılaştırırlar. Kendisi her konuda şanslı olmasına rağmen, hakkında yazacak kimseden yoksundu. Çünkü taşımacıyken böyle bir hükümdar olan kişinin büyük aşamalardan geçtiğine, ince ve cüretkâr hilelere başvurduğuna, büyük cesareten ve akıllı tavsiyelerden istifade ettiğine inanılır. Ancak hayatının tüm süreci hakkında birkaç genel bilgiden başka elimizde bir şey yok. Tüm bu Lara Krallığı, vahşi dağların bulunduğu, engebeli, kayrak taşlı ve çıplak topraklardır. Fakat aralarında hurmalıkların, yağmur suyu sarnıçlarının ve su kuyularının olduğu vadiler vardır. Esas uğraşları olan kısrağ ve at yetiştirip Hürmüz'e, oradan da Hindistan'a götürürler. Hürmüz kadar olmasa da arazi yazın çok sıcaktır. Nadiren yağmur yağar. Avrupa'da olduğu gibi burada da yaz ve kış vardır. Bu şehre yakın, küçük bir dağ silsilesinde, aralarında çok değerli ve çok itibar gören, iri geyik büyüklüğünde midesinde taş üreten hayvanlar yetiştirirler. Bezoar¹ denen hayvanın taşı zehre karşı etkilidir. Bu taş, o hayvanlarda başka yerde bulunmayan yedikleri bir bitki sayesinde oluşur. Gözlemediğim üzere taş koyu yeşil renkte ve bir adamın küçük parmağı kadar kalın ve uzundur. Bu şehrin varoşlarında elçi ve mahiyeti konakladılar. Fakat bu toprakların kralı tarafından pek sıcak karşılanmadılar. Onu Hürmüz şehrinde tanıyan bazı Müslüman tüccarlar, elçiye bölgenin yiyeceklerinden bazı hediyeler yolladılar. Burada birkaç gün kaldık, hava değişikliğinden dolayı neredeyse hepimiz hasta ve bitkin düşmüştük. Kendimizi iyi hissettiğimiz andan itibaren, elçi hazırlığını tamamlayıp beraberindekilere at satın aldı ve yolumuza devam ettik.

1 Evcil keçinin atası olduğu düşünülen bir tür yabani keçi.

IV. BÖLÜM

Lar'dan ayrılışımız ve Türkmenler üzerine:

Kuzeybatıya bakan Lar şehrinde yola çıktık. Engelibeli ve rüzgârlı arazide üç gün yürüdük. Bu üç gün boyunca kayda değer hiçbir şey görmedim. Bir nehrin yanındaki vadide, ıssız bir yerde aslanlardan dolayı büyük bir korkuyla uyuduk. Bu yüzden, atlar dizginlerinde ve Lar'da kiraladığımız taşımacıların giysileri taşıyan katırları etrafta birçok ateşin ortasına yerleştirilerek açık havada kaldık. Bu yerde çok sayıda aslan olduğunu ve geceleri orada dinlenen kabilelerin hayvanlarını öldürdüklerini büyük bir korkuyla söylediler. Fakat bütün gece çok fazla ateş ve nöbet sayesinde herhangi bir vahşi hayvan görmedik. Bu nehir doğudan batıya akar ve İran Körfezi'ne dökülür. Ertesi gün oradan bu beyliğin topraklarına gitmek için ayrıldık. Dağları geçtikten sonra köyler ile büyük çiftliklerin bulunduğu araziler, bunların yanında hisarlar, kayalık kaleler ve yağmur suyu sarnıçları bulduk. Bu kale ve hisarlar, yüz kişiden aşağı olmadıkları için hırsızların onları soymaya geldiğini hisseden yerleşik halkın sığınmasına hizmet ederler. Bu hırsızlar, Sufi'nin beyliğinin yerlisi olan Türkmenlerdir. Her zaman kırlardaki obalarda (aduares) hareket halindedirler. Yün keçeden yapılmış çadırların üzerine atkı şeklinde serilen yuvarlak beyaz çadırlarını taşırlar. Küçükbaş hayvan ve at besleyerek geçimlerini sağlarlar. Bol miktarda pamukla doldurulmuş pamuklu bir kumaş giysi ile ayak bileklerine kadar sarkan ve bedene oturan giysiler giyerler. Kışın kuzu ve tilki derileri örtünmüş olarak dolaşırlar. Kadınlar güzeldir. Çok ince ipek halılar dokurlar ve her zaman obalarda dolaşırlar. En az çadıra sahip olsa da her obanın beş veya altı yüz çadırı olur. Yaylar, gergiler, palalar ve çelik kalkanlarla iyi silahlanmış olarak iyi atlara, üreyen kısraklara binerler. Büyük savaşlar dışında mızrak kullanmazlar. Kışın, yazın hep kırlarda hareket halindedirler. Bir yerde kar yağdığında havanın daha ılıman olduğu başka bir yere geçerler. Sufi'nin beyliğinin tüm topraklarında bu insanları gördük. Rafavi (Rafizi) denilen Sufi'nin yasalarına uyarlar. Ali'ye Muhammed'den daha fazla değer verirler. Kırmızı serpuş takarlar ve Türkçe konuşurlar. Onlara cazelbaras (kızılbaş) derler, bu da kendi dillerinde kırmızı kafa anlamına gelir. Bu insanlar hakkında düşündüğüm şey, Müslümanların, Hıristiyanların ya da diğer inançlardan olanların kanunlarına uymadıklarıdır. Bu Lar beyinin diyarını geçtikten sonra yüzümüz kuzeydoğuya dönük olarak ilerledik. İki sıradağ arasında kalan geniş arazilere girdik. Çok yüksek olmayan sıradağın birinde güney tarafında İran Körfezi denizi boyunca uzanan geniş servi ormanları bulunmaktadır. Diğeri ise kuzey tarafında olup oradan çok uzağa gitmektedir ve arazi ikisinin arasından geçmektedir. Bir sıradağın diğerine eni sekiz fersentkir ve altı kısımdır. Bu arazinin uzunluğu altı günlük yolculuk kadardır. Buna kendi dillerinde kuru sarı anlamına gelen Coscojarde (Kokozer?) derler. Söz konusu beş günlük yolu yürüdük ve ihtiyacımız olan her şeyi bulduğumuz obaların yakınında geceyi geçirdik. Bu kırlarda avlanan her türden birçok hayvan vardır. Öyle ki bu obalara çok zarar veren aslanlar ve jaguarlar (aslanlardan daha fazladır), kurtlar ve ayılar vardır. Bu yüzden çadırları birbirine bağlıdır ve her zaman kapalıdır. Ortada sığırların geceleri tutulduğu bir ağıl bırakılır ve dışarıda boyunlarında çingiraklı zil takılı köpekler bekçilik yaparlar.

V. BÖLÜM

Sufi'nin kökeni, yasası ve adetleri üzerine:

Sufi, Müslümanlar arasında ünlü ve Erdebil adlı bir kentin beyi olan bir şeyhin

oğluydu. Annesi başka bir büyük beyin kızıydı. Hamile olduğu ve doğum yaptığı sırada, doğumu, o topraklarda çokça bulunan astrologlar ve dolayısıyla büyücüler ile afsuncular tarafından ele alındı. Onlar tarafından o çocuğun büyük bir hükümdar, ancak çok zalim olacağı söylendi. Sonradan büyük bir bey yaptığı Dormiscoo (Durmuş Han?) adlı büyük bir astrolog tarafından onu öldürmesinler diye sekiz ya da on yaşındayken kaçırıldı. O zamanlar Tebriz beyi olan, annesinin babasına bağlı bulunan Ermenistan'a onu götürdü. Orada, bu astrolog tarafından bu topraklarda bulunan bir deniz gölünde Ermeni bir papaza teslim edildi. Burada bir ada (Lim Adası) olup içinde Ermeni keşişler yaşamaktadır. Manastırları olan büyük din adamıdır ve bu topraklarda onlara büyük hürmet gösterirler. Zira bana onların İsa Mesih adına birçok mucize gerçekleştirdiklerini söylediler. İyice yaş alana kadar burada bu Ermeni rahiplerin yanında büyüdü ve öğretmeye alışık oldukları şeyleri onlardan öğrendi. Bu astrolog onu oradan tekrar aldı ve Gilan Krallığı'na, amcası olduğu için adı geçen kralın evine götürdü. Bu krallıktan at sırtında insanlarla birlikte ayrıldı. Vardığı şehirleri ve yerleri fethetmeye ve almaya başladı. Ne çaldıysa ne aldıysa karşılıksız verdi. Bu minval üzerine birçok Türkmen yanına geldi. Ayrıca peygamberin en yakın akrabası olan Ali'nin peygamber olarak açıklanması ve ilan edilmesine başlandı. Bu bölgelerin krallarına Muhammed'in değil Ali'nin yasalarını tamamen yerine getirmeleri söylendi. Sonra onun on bir akrabasını peygamber olarak adlandırdığı kendi kanununu yaptı ve onunla on iki peygamber oldu. On iki çıkıntısı olan yuvarlak kırmızı bir başlık yaptı ve başına koydu. Böylece onu takip eden herkes, yaptığı bu yasanın yer aldığı bir kitapla² birlikte bu şapkayı taşıyacaktı. İran'ın tüm krallıklarına ve beyliklerine elçiler gönderdi. Tebaası olarak kalıp vergi vermeyi kabul etmelerini ve söz konusu yasayı yerine getirmelerini emretti. Kabul etmeyenlerin üzerine yürüdü, bütün topraklarını harap etti, büyük zulümler yaptı. Camileri ve minareleri yıkıp ordusu için onları ahıra çevirdi. Büyük bir bey olan Şiraz kralı, söz konusu başlığı kabul etmek istemedi. Üzerine gelip onu yok etti ve birçok Müslümanı öldürdü. Şehirde çok hasara yol açtı ve boyunduruk altına aldı.

VI. BÖLÜM

Şiraz Şehri ve Elçinin oraya varışı hakkında:

Bu tepeleri geçtikten sonra Sufi'nin beyliğinin şehri Şiraz'a geldik. Oraya varmadan önce, şehrin valisinin emriyle elçiyi karşılamak için atlı elli kişi yola çıktılar. Hepsisi buranın önde gelenlerinden olup iyi atlara binmişlerdi. Daha çok zengin tüyler, altın işlemeler ve mücevherlerle süslü olarak çok iyi giyinmişlerdi. Bu tüyler, çok güzel tüyleri olan bazı kuşlardan gelmektedir. Hindistan'dan ve İran'ın her yerinden çoğu beyler ve büyük kaptanlar için gelmektedirler. Bunların her biri en az elli veya altmış *cruzados* değerindedir. Bizde parlayan insanları belirtmek istediklerinde nasıl elli altın mahmuz demekterse, burada da aralarında elli tüy demektedirler. İspanya'daki gibi meyve bahçeli güzel büyük evlerin ve tüm meyve ağaçlarının bulunduğu bağların olduğu şehrin dış mahallelerindeki büyük bir hana kadar ona eşlik ettiler. Burada elçi ile beraberindeki herkes hastalandı ve üç veya dört kişi öldü. Elçi iyileşene kadar birkaç günlüğüne şehirdeydik. İspanya'daki gibi çok iyi şifalı bitkiler, şifalı otlar, ilaçlar ve başka şeylerin bulunduğu şehirde ülkenin Müslüman

2 Buyruk (emirler kitabı): Ca'fer es-Sadık'a atfedilen, Alevi inancının temel bir el kitabı olan ve kuşkusuz, Şah İsmail dönemine kadar geriye giden buyruk, Kızılbaşların taraftarlarının ve öğrencilerinin tarikata girişine yönelik mektuplardan yola çıkılarak hazırlanmış olan bir din kitabıdır (Mélikoff, 2005, 98).

hekimleri tarafından çok iyi tedavi edildi. Büyük ve krallığın başkenti (cabeça do reyno)³ olan bu şehir, batıdaki sıradağların yanında bulunmaktadır. Çok eski, etrafı taş duvarla çevrili ve birçok yeri yıkılmıştır. İyi evleri olan birçok hane bulunmaktadır. Kışın çok soğuk olduğu için boşluklarda cam pencerelerin takılı olduğu başka evler vardır. İran krallığındaki Müslümanlar arasında çok ünlüdür. Çünkü Şiraz gelişirken, Siro'nun köyü olduğunu söylerler. Sakinleri, çok orantılı vücutlara sahip beyaz ve kırmızımsı insanlar olan Türkmenler ve Farslardır. Türkler Türkçe, Farslar ise en tatlı ve en güzel dil olan Farsçayı konuştukları için dil farkları vardır. Hepsisi kışın kapitone kumaş ve bol pamuklu giysiler ile bu topraklarda çok pahalı oldukları için ulaşabildikleri zengin kürk astarlar giyerler. Yaygın olarak koyun ve tilkidendirler. Pantolonlar, uzun iç çamaşırları, kasıktan aşağıya doğru uzanan taytlar, tabanları çok sayıda küçük çivi ile vidalanmış ayakkabılar, bu topraklarda çok değerli olan gri, mor ve mavi kumaştan pelerinler giyerler. Arazi et, tereyağı, buğday, arpa, pirinç ve safran bakımından çok zengindir ve arazide her şey yetişir. Birçok bağ ve bahçe vardır. Burada iyi sebzeler ve ayrıca elma, armut, şeftali, ayva, Alicante üzümüleri⁴ ile çok daha fazla miktarda çifte kırmızı güller vardır. Bunlardan Hürmüz için bolca gül suyu ve meyve konserveleri üretirler. Bu ülkede eski krallara ait yaklaşık iki fersah uzunluğundaki bir bahçeye girdim ve orada hayranlık uyandıran şeyler gördüm. Burada çok fazla at yetiştirilip Hindistan'a satılmaktadır. Burada esasen mermer ve taştan yapılan bazı saraylar, alçı, çok ince kiremit, mükemmel camlar ve çok kusursuz bir işçilikle inşa edilmiştir. Kalenin tüm koruları İspanya'daki gibi düzenlenmiş ve sıralıdır. Çok büyük ve birbirine çok yakın selviler, aralarında bir yol olacak şekilde iki sıra halinde dizildiğinden öğle vakti gece gibi görünmekteydi. O kadar gece ki, içeri girmeye korkardım. Zamanı gelince bu bahçede o kadar çok gül toplarlar ki, her gün on iki bin *arrátel* [459 gr. ağırlık ölçüsü birimi]'i aşmaktadır. Ortada büyük bir yapay göl, ortasında ise o toprakların efendisinin keyif için yaptırdığı çok zengin bir şekilde inşa edilmiş bir ev vardır. Sufi bu şehirdeyken, dinlenmek ve bol bol şarap içmek için bu eve gelirdi. Şarap içmek onlar arasında büyük bir zevkti. Bazı Müslüman asiller ve kaptanlar da bir kayıkla söz konusu eve geçip ve onunla yiyip içerdi. Sonra onları bazılarının boğulduğu söz konusu yapay gölde yüzmeye ve savaşmaya gönderirdi. Bundan çok keyif alıp eylenirdi. Bu şehrin valisi, elçiye kendi usulünce resmi bir davette bulundu. Bunu ilginç olduğu için anlatacağım. Sabahları iştah veren şeylerle hemen içmeye başlarlar ve gece yarısına kadar veya sabaha yakın sürer. Sarhoş olana kadar içmeyi bırakmazlar ve saki her zaman yuvarlak bir sinide şarap döker. Bu davetler için gümüş ve altından güzel şişeleri vardır ve üzerine harika bir düzen içinde pek çok turkuaz ve yakut yerleştirilmiştir. Davette her zaman farklı müzik aletleri, arp çalan erkek ve kadın şarkıcılar ile iyi akortlu ve hoş ses çıkaran her türden enstrüman vardır. Birbirine hediyeler ile pahalı parçalar da verilir ve orada büyük törenler yapılır. Davet edenin evine bir misafir geldiğinde, ona ipek bir kumaş veya başka bir pahalı kumaş sererler ve kapıdan girip oturana kadar söz konusu kumaş örtünün üzerinden büyük bir nezaket ve hürmetle geçerek yürür. Yürürken hizmetkar ayağıyla dokunmadan konuğun arkasından onu toplar. Şaraptan ısınmaya başladıktan sonra ayağa kalkarlar ve birbirlerine büyük bir saygı gösterisinde bulunurlar. Her biri ağzına kadar dolu büyük bir bardak şarap içer. Tekrar oturup daha küçük bir bardaktan tekrar içerler ve siniyi çevirirler. Neredeyse sarhoş olduklarında davetçi, ipek, brokardan, sansar astarlı pelerinler, altınla süslenmiş kılıçlar ve turkuaz gibi parçaları sunmaya hazırdır. Oradaki ev sahibi misafirin üzerindeki elbiseyi çıkarıp

3 Bu dönemde Şiraz başkent değildi.

4 Şiraz üzümüleriyle meşhurdur. Sanırım Tenreiro bu üzümün yaprağını Alincante üzümüne benzetmiş.

verdiği elbiseyi giydirir ve pahalı kılıç takar. Bundan sonra bol miktarda lezzetli, birçok çeşit yiyecek gelir ve davet burada sona erer. O kadar kibirlidirler ve bu işi o kadar onur meselesi haline getirirler ki kim daha iyi yapacaksa ona giderler. Bizleri davet eden vali, Portekizlilerin ve elçinin şaraba su dökmesine çok şaşırdı.

VII. BÖLÜM

Sufi'nin sarayına gitmek üzere elçinin Şiraz'dan ayrılması ve yolda gördüklerimiz hakkında:

Kuzeybatıya doğru bu şehirden ayrılıp her zaman dağlar ve sıradağlar arasından çok yüksek bir sıradağ boyunca ilerleyip sol tarafta Müslümanların Coaestander (Koca İskender) dediği, Farsça'da Alexandre sıradağları anlamına gelen yöne doğru yol aldık. Yol boyunca bulduğumuz, daha önce de söylediğim gibi, kervansaray dedikleri büyük evlerde her gün geceleri inzivaya çekilmemiz dışında kayda değer bir şey görmedik. Bazılarında gerekli her şeye sahip bir Müslüman bulduk: yani arpa, saman, kuru üzüm, peynir, baldan yapılmış bir şey, badem, ceviz ve İspanya'da terrón denen kesme şekerler. Çok azını meskûn bulduk. Bize bedava yemek verdiler. Çünkü bunun için onlara oldukça büyük devlet geliri bırakılmaktaydı. Yüz fersenk olan Şiraz'dan İsfahan'a yirmi günden fazla yol aldık. Bu yolun birçok adımında hırsızlardan çok korktuk. Büyük bir Müslüman ordusu elçiye katıldığı ve on, on iki Portekiz tüfeği aldığımız için bize asla ilişmeye cesaret edemediler. Böylece barışçıl bir şekilde Sufi beyliğinin İsfahan adındaki şehrine vardık.

VIII. BÖLÜM

Krallığın başkenti İsfahan⁵ şehri üzerine:

Bu şehir Fransız tarzı kerpiç duvar ile çevrilidir. Büyük bir nüfusa sahip olup kuzeybatıda düz bir arazide yer almaktadır. Sakinleri, Muhammed, Ali mezhebinden Şiraz'daki gibi beyaz Müslümanlardır. Arazi, çok fazla yiyeceğin, çok sayıda büyükbaş hayvanın ve toprağı sürüp ettikleri öküzlerin bulunduğu geniş bir bölgeye sahiptir. Bu şehrin sakinleri, Büyük Türk'ün yasası Sünniliği benimsemiş olup Sufi'nin yasasına karşıydı. Sufi ona kendi dillerinde taç anlamına gelen kırmızı serpuşu gönderdiğinde, bu toprakların kralı onu kabul etmek istemedi. Böylece Sufi, büyük bir orduyla onun üzerine gelip onu devirdi. Tüm ülkeyi ve bölgeyi yok etti. Bahsedilen şehrin içinde büyük zulümler yaptı ve birçok Müslümanı koyun gibi bağlayıp ayak ve başlarıyla yere yatırdı. Ardından Sufi kendisi iki kılıçla veya her birini elinde çaprazlayarak her darbeye onları öldürüp bazısının ayaklarını, bazısının da ellerini kesti. Bu, söz konusu şehirde, büyük bir meydana bulunan evlerimizde birkaç gün dinlendik. Söz konusu zulümleri yaptıktan sonra beş binden fazla Müslümanın yakılmasını emrettiğinden kötü bir şekilde yanmış kemiklerle dolu büyük toprak yığınlarını bize göstererek bize bunu kanıtladılar. Bu kemikleri ve külle karışmış toprağı gördüm. Bu şekilde ülkenin efendisi oldu ve tüm Müslümanlar ona hayran kaldı. Bu şehirde bize büyük hayranlık uyandıran bir şey söylendi. Orada bunu kolay bir şey olarak görüyorlar ki öyle: Bir Müslümanın evinde o kadar kaliteli ve faydalı bir su çeşmesi vardır ki çekirgeler ekinleri yok etmeye başlarsa o çeşmeden suyu bir kaba alıp söz konusu tarlada üç çubuğa asarlar ve yere koyarlar. Öyle ki orada asılı dururlarken kısa süre sonra sığırcık büyüklüğünde kalabalık bir kuş sürüsü uçarak ekinlere gelir, sözü geçen ekinlerde tek bir tane çekirge bırakmayınca kadar durmazlar. Onları öldürdükten

5 İsfahan Şah Abbas döneminde başkent olmuştur. Şah İsmail döneminde başkent Tebriz'di.

kısa süre sonra oradan uçup giderler. Gördüğüm kuşlar, o yörelerde büyük bir hürmetle karşılanırlar ve öldürmek günah olduğu için kimse onlara ilişmez. Bunu bu topraklarda görmediğim birçok şey için söylemekteler. Ben sadece kuşlarla ilgili olana inanırım.

IX. BÖLÜM

Sufi avlanma usulü üzerine:

Bu şehirde yol yorgunluğunu atmak için birkaç gün kaldık ve sonra yüzümüzü kuzeye dönerek Sufi'nin sarayına doğru yol aldık. İlk gün içlerinde yaşlı bir Müslümanın yaşadığı çok iyi birkaç büyük ev bulduk. Evler ve Müslüman adam, Sufi'nin çok değer verdiği, onun emriyle evcilleştirilen ve avlanması öğretilen dört jaguarı tedavi etmekten başka bir şeye hizmet etmemektedir. İkinci gün, bazı geniş tarlalardan geçerek, tamamı duvar gibi geyik kafalarından ve kafataslarından yapılmış olan oldukça yüksek bir kule bulduk. Bizimle birlikte olan Müslümandan, söz konusu topraklarda çok sevdiği tüm köy halkıyla avlanmak için zamanında bunun yapılmasını Sufi'nin emrettiğini ve bunun onun egzersizi olduğunu öğrendik. Herhangi bir av bu şekilde yapılırdı. Dağlara yakın arazilerdeyken, tüm ordunun üç düzende gelmesini emretti. Önde kendisi ve ileri gelenler, yanında cenk ehli ve pelerinli kadınlar. Böylece av hayvanlarının yukarı çıkamadığı söz konusu dağ silsilesine ulaşılar. Çünkü bu av hayvanı çok sarp ve dik olan sarp dağların yamaçlarından başka yerde avlanmaz. Dağları bir taraftan kendisiyle birlikte soylular ve diğer taraftan cenk ehli kuşatıp önce oklarla, sonra kılıçla yiyebilecekleri kadar hayvanı öldürürdüler. Çok yorulduklarında ise daha fazla av hayvanı öldürebilsinler diye diğer savaş ehlini gönderirdi. Av hayvanlarının arasında bir aslan veya bir jaguar varsa, onu ondan başka kimse öldürmezdi. Çünkü aslanlardan daha az korktuğu için atından inip katıra binerdi ve onu bu şekilde öldürürdü. Bu kuşatma, av hayvanlarının tamamı öldürülene kadar kaldırılmaz ve katliam üç, dört gün sürerdi. O yerde, hafızada kalması için, orada öldürülen hayvanların tüm kafalarından yolda bazılarını gördüğümüz çamur haline getirilen toprakla bir kule inşa edilmesini emrederdi.

X. BÖLÜM

Kaşan Şehrinden:

Kaşan, batı tarafında ve hemen arkasında kalan bir dağ silsilesinin yanında yer alan İsfahan'dan otuz fersenttir. Fransız tarzı kerpiç duvarla çevrilidir ve Müslümanlar, Farslar, Türkmenler yaşarlar. Çoğu tüccardır ve esnaf işiyle uğraşırlar. Burada bol miktarda ipek, saten, cüppe, brokar dokunur. Birçok ticari işin yapıldığı topraklardır. Birçok büyük tüccar ve dört ya da beş bin kadar hane vardır. Oradaki tarlaların hepsi kumlu olduğu için bu arazinin bulunduğu bölgede az yiyecek vardır. Sadece adı geçen şehrin yakınında az miktarda buğday ve arpa ekili arazi vardır. İspanya'daki gibi iyi meyve bahçeleri vardır. Nadiren yağmur yağdığından söz konusu sıra dağlardan borularla gelen su ile sulanmaktadır. Elçi ve Portekizliler, burada şehrin dışında bulunan ıssız kenar mahallelerdeki eski zamanların ölmüş Müslümanlarının yaptırdığı çok iyi evlerde konakladılar. Evlerin hepsinde, sahiplerinin artık hiçbir hatırası olmayan mezarları ve zengin anıtları vardır. Burada, Sufi'nin sarayına gitmek için baharın gelmesini günlerce, aylarca bekledik. Çünkü bu topraklar önümüzdekilerden ve geride kalanlardan daha ılımandır. Böylece kışın en sert zamanı geçtikten sonra yola koyulduk. Bu şehirden doğuya doğru üç gün uzaklıkta Hies (Yezd?) adında çok sayıda ipeğin de dokunduğu başka bir şehir vardır. Hava ve suların daha iyi olduğunu

söyledikleri için Kaşan'da dokunanlardan daha parlaktırlar. Kuzeydoğu yönünde Kaşan'dan başlayarak ve kumlu tarlalar ile az su bulunan düz arazilerden geçerek Kum adlı şehre vardık.

XI. BÖLÜM

Kum Şehrinden:

Kum şehri, taş ve kerpiç duvarlarla çevrili düz bir arazi üzerindedir: İki bin hane vardır. Güneydoğudadır. Yiyecek, meyve ve birçok besi hayvanı ile develer ve siyah tüylü develer bakımından çok verimlidir. Sakinleri Türkmenler ve Farslar olup hepsi Ali ve Muhammed yasına tabidir. Bu şehrin yakınında güzel bir nehir akmaktadır. Yanında bir gün ve gece kaldığımız çok güzel bir kervansaray bulunmaktadır. Ertesi gün yola çıktık ve Saba şehrine üç gün daha yol yaptık.

XII. BÖLÜM

İran'ın sonuna yakın Saba adlı bir şehir hakkında:

Bu Saba şehri, binalarından da anlaşılacağı üzere çok büyük ve çok eskidir. Yahudi olmayan Yunanlılar tarafından inşa edilmiş gibi görünmekte olup birçok yeri yıkılmıştır. Duvarı harap olmuştur ve bunun gibi güzel binalardan olan büyük evler vardır. Hepsi üstten teraslı inşa edildiği için Müslümanların binalarının kiremitleri yoktur. Tarım ve biraz ticaret yapan Müslümanlar yaşamaktadır. Çok çorak bir bölgede yer aldığından, çok fazla av hayvanı ve vahşi hayvan bulunmaz. Fakat geyik türü yaban hayvanlarının boynuzlarından tüm Müslümanların kullandığı Türk yayları yaparlar. Çoğu sakini bu işin ustasıdır. Bu şehirden, Fırat nehri yanındaki Babil'e ya da Müslümanlar tarafından adlandırılan Badogar (Bağdat?)'ın batı yakasına doğru bir çöl uzanır. Bu şehirden, Müslüman Farslar ve Türkmenlerin yaşadığı bazı köylerin topraklarından geçerek Miyane adlı bir şehre vardık.

XIII. BÖLÜM

Miyane Şehri ve Sultaniye'den:

Miyane, batıda sıradağların yanında yer alan bir şehirdir. Fransız tarzı kerpiç duvarlarla inşa edilmiştir. Sakinleri beyaz Müslümanlar olup hepsi Türkmen ve Farstır. Doğu tarafında çok geniş tarlalar ve çiftlik hayvanları olduğu için Ticaret, sığır yetiştiriciliği ve tarımla geçinirler. Sufi'nin beyliğine ait olup Kışın çok soğuktur ve çok kar yağar. İspanya'da olduğu gibi birçok meyve bahçesi vardır. Burada bir gece yattık ve ertesi gün ayrıldık. Üç gün yürüdüktan sonra Sultaniye denin başka bir şehre vardık. Bir duvar ve birçok güzel bina ile çevrilidir. Bize eski zamanlarda Yunanlılar tarafından yapıldığı söylendi ve binalar da öyle görünmekteydi. Türkmenler ve Müslüman Farslar yaşamaktadır. Arkasında kalan sıradağlara bitişiktir. Üç bin hane olup çok fazla ticaret ve tüccar vardır. Büyük Türk onu harap edince Sufi'nin geri çekildiğini ve burada tekrar toparlandığını öğrendik. Toprakları verimli olup İspanya'da olduğu gibi, birçok gıda maddesi, büyük baş hayvancılık ve çokça meyve bahçesi vardır. Bu şehirden kuzeye doğru yola çıkıp bu insanların yaşadığı topraklardan geçerek iki gün yürüdük ve geniş bir bölgedeki Angao (Avan ya da Ovan?) adlı bir şehre vardık.

XIV. BÖLÜM

Angao şehrinden:

Angao, birçok yerinde yıkılmış oldukça eski binaları olan çok eski bir şehirdir. Kuzeydoğuda düz bir arazi üzerinde yer almaktadır. Türkmenler ve Müslüman Farslar yaşamaktadır. Çok az tüccar bulunmakta, çoğu insan tarım ve büyükbaş hayvancılıktan geçimini sağlamaktadır. Geniş bir bölge olup birçok çiftçi köyü barındıran çok verimli bir topraktır. Bu araziye mandalarla sürerler. Burada iki gün kaldık. O sırada orada bulunan Casumbajandur (Kasım Bayındır) adlı bir beyefendi tarafından elçinin şerefine davet verildi. Müslümanlar bize onun çok şöhretli olduğunu ve krallar neslinden geldiğini, Sufi'nin ondan gasp ettiği İran krallığının büyük bir kısmının doğrudan ona ait olduğunu söylediler. Küçük bir devlet verilerek atlı birkaç kişiyle o topraklarda tecrit edilmişti. Avlanmayı çok sevdiği için birçok şahini ve köpeği vardı. Çok asil ve serbest bir statüye sahipti. Bu beyefendi daha önce bahsettiğim tertibatla kendi usulüne uygun bir davet verdi. Ertesi gün ayrıldık. Bu beyefendi, yanına birkaç şahin alarak bize eşlik etti ve kuşları bir dere boyunca yolda salarak ilerledi. Bu şekilde, bizimle bir fersahtan fazla gitti. Burada elçiyi ve Portekizlileri indirdi. Arazide ona yanında getirdiği erzakla bir davet daha verip bitirdi ve büyük bir nezaketle bizden ayrılıp evine döndü. Arkada kalan yollardaki herkesten daha fazla bize şeref veren ve öven bey buydu. O gün ve gecenin büyük bir bölümünde inzivaya çekileceğimiz kervansaraya ulaşmak için yürüdük. Ertesi gün kuzeybatıya dönük olarak engebeli araziler ve sıradağlardan geçerek bir gün süren yolculuğumuza başladık. Çökmüş bir köprü'nün bulunduğu büyük bir dereden geçerek Türkmenlerin yaşadığı küçük bir yer olan Turcumandil (Türkmençay)'deki başka bir kervansaraya yatmaya gittik. Buradan da köylerin olduğu topraklara doğru yola çıktık. Ertesi gece iki güzel kervansarayın bulunduğu, yine aralıklarla ve camlarla birbirine kapatılmış zengin oda ve odaların olduğu bir yerde yattık. Onları Sufi'nin karısının yaptırdığını ve kısa bir süre önce bittiğini söylediler. Bu arazi ve bölgede birçok Müslüman ve Türkmen köyü ve çiftliği bulunmaktadır. Arazi çok soğuktu ve her yer karla kaplıydı. Bu diyarın rehberleri yanımızda olmasına rağmen hayvanlar yüklerle birlikte düştüğü için çok sorun yaşadık. Hava çok soğuktur ve çok kar yağar. At sırtındaki bir adamın çoğu kez üşüyüp böylece eyerde donmuş olarak ölü bulunduğu ve atının onu herhangi bir yere götürdüğü sık sık olur. Bunu bize o topraklarda söylediler. Buradan kuzeybatıya doğru yola çıkıp bir gün daha yürüdük. Kayalık ve çekiçle kazılarak yapıldığı söylenen bir geçitten geçerek arkada kalan sıradağın diğer yamacındaki başka bir kervansarayda uyuduk. Kuzeybatıya bakan bu yerden başlayarak, birçok köy ile meskenin bulunduğu topraklardan geçip Sufi'nin tüm krallıkları ve beyliklerinin en dikkat çekici, büyük ve zengin şehri Tebriz'e ulaştık. Bunun hakkında kısaca birkaç şey anlatacağım.

XV. BÖLÜM

Fars dilinde Aldaba(?) denilen eyalette İran'ın sonundaki büyük ve yeni şehir Tebriz'den:

Tebriz, batıya doğru, daha sonra her biri kendi tarafına uzanan iki sıradağ arasında yer alan çok büyük bir şehirdir. Belirtmek gerekirse biri kuzey, diğeri ise güneş yönünde uzanır. Boşluklu, duvarsız, hepsi kemerli ve tonozlu, taş, kireç ve Fransız tarzı kerpiçten göz alıcı çok ev vardır. Bu bölge çok soğuk olduğu için sadece aydınlık veren boşlukları olan az pencereleri vardır. Bu pencerelerde birçok renk ve resim süslemeleri olan çok canlı camlar takılıdır. İçerisinde geniş bahçe ve meyve bahçeleri bulunan evler oldukça büyük ve eski yapılara sahiptir. Giriş çıkış kapılarının olduğu

kısımlar çok kalabalıktır. Bu da onu duvardan daha güçlü kılar. Hayranlık uyandıran taş işçiliğiyle oyma taştan çok sayıda cami ve çok yüksek minareler vardır. Ticaret çok olduğu için tüccarların yaşadığı, malların pazarlandığı, üstü kapalı çok büyük meydanlardır. Çok iyi dekore edilmiş on veya on iki çok büyük mesken vardır. Her biri tüccarların mallarıyla istirahat ettikleri konaklardır. Atla kimse girmediğinden geçtikleri kapıyı kesen büyük zincirin bir anlamı yoktur. Tüccarların yaşadığı yerlere ek olarak, taşımacılar (recoveiros) ve hayvanları için başka pek çok mesken vardır. Çok canlı ve müreffeh olan her türlü ticarethanenin bulunduğu birçok sokak vardır. Bu şehrin diğer tarafında, Sufi'nin evlerinin bulunduğu büyük meyve ve sebze bahçelerini çevreleyen çok büyük bir çit vardır. Kaymaktaşından veya o toprakların çok ince mermerinden yapılmış çok oymalı ve canlı renkli cam pencereli saraylar bulunur. Bahsedilen çitin çevresinde düzen içinde dikilmiş çok sayıda çok uzun kavaklar ve güzel şekillendirilmiş, yer yer çok büyük yapay göletler vardır. İçinde kuğu ve farklı türlerden kuşlar gezinmektedir. Bu şehirde beyaz, yüzü güzel ve iyi insanlar olan epeyce Türkmen ve Fars yaşamaktadır. Ticareti iyi yaparlar ve bu topraklarda aşırı değerli olan çok pahalı astarlarla birlikte kapitone elbiselerinin yapıldığı satenler ve pelerinlerinde altın ve ipekten bol ve zengin fırfırın olduğu elyaf kumaşlar giyerler. Şimdilerde tüccarlar Rusya'dan, benzer şekilde, Venedik ve Türkiye'den satış yapmak için buraya gelmektedir. Bu şehirde çok iyi yapılmış, kışın ve yazın yıkanabileceğiniz, insanları çok beyaz ve çok narin yapan birçok hamam vardır. Kadınlar çok güzeldir ve çok iyi muamele görürler. Soylu olanlar nadiren evden dışarı çıkarlar ve çıktıklarında sahip oldukları en iyi atlara binerler, erkekler gibi eyerde giderler. Giysileri çok dar ama kollu, kollarda katmanlı, vücutta kıvrımlıdır ve ayak ucuna kadar uzanır. Önü göğüslerden bele kadar açıktır ve gömlekler de aynen öyledir. Önü boncuk ve altın işlemeli ipek uzun içlik giyerler. Üzerine kırmızı veya mor kumaştan çoraplar, çok narin ipek ile deri çarıklar giyerler. Bu giysinin üzerine bol, dar, uzun kollu bedene oturan erminden, sansardan ve başka türden astarla kaplı giysiler giyerler. Başında örgülü bir peçeyle birlikte bu, Sufi'nin, benzer şekilde tüm diğer büyük beylerin ve zengin tüccarların kadınlarının elbisesidir. Sıradan insanlar, tümü tilki veya kuzu derisinden astarlı, Londra kumaşları ve başka kumaşlardan pelerinlerle birlikte, renkli hoş kapitone kaşkoller taşırlar. Çünkü İspanya'da olduğu gibi kışın çok soğuk olduğundan bu topraklarda onlarsız yaşanmaz. Bu toprakların ana ticareti ve Sufi'ye en çok getiri sağlayan şey, Sufi'nin diğer krallıklarından bu şehre giren ham ipektir. Buradan onları Türkiye'ye ve Müslümanların ile Hıristiyanların diğer ülkelerine götürürler. Her türlü gıda bolca bulunur. Yani buğday, arpa, pirinç ve çokça et vesaire hepsi ucuzdur. Çok uzaklardan geldiği için sadece yakacak odun ve kömür pahalıdır. O şehirde bir deve yükü altı ya da yedi Xays (Şahi?) değerindedir ki bu da her biri bir peni değerinde bir gümüş paradır. Burada iki Hıristiyan millet yaşamaktadır ve ülkede onlardan çok sayıda bulunmaktadır. Bazıları Frangues (Frenk) olarak adlandırılır. Çoğu çiftçi ve zanaatkar olup bizim gibi geleneklere ve inanca sahiptirler. Diğerleri, çoğu toptancı tüccarlar olan Ermenilerdir. Şarap yapma ve pazarlama işiyle uğraşırlar ve gizlice Müslümanlara satarlar. Ayınların yapıldığı bazı küçük kiliseleri ve oratoryoları vardır. İlkel kilise geleneğine göre kutsal ayınlar korkarak yönetilir. Bu şehrin ortasından geçen çok güzel bir nehir olup tüm halk buradan su içer ve kullanır. Borularla yerin altındaki tüm sokaklardan taşınır. Her sokağın belirli yerlerinde, gerektiğinde dışarı çıkarılabilmesi için bazı açıklıklar ve taş kilitler vardır. Kışın ılır ve toprağın üzeri yüksekte kısa sürede buzlaşır. Yazın bu topraklar o kadar sıcaktır ki İnsanların bazı evlerde buzu yerin altında saklayıp ticaretini yapmaları âdettendir. Ayrıca tüm meydanlarda halka şifalı bitkiler satarlar. Soylu ve varlıklı kimseler, dağlardan kar getirtip kilerlerinde bulundururlar ve içtikleri suya koyarlar.

Bu topraklarda, İspanya’da olduğu gibi, geniş bahçeli, içinde bağ olan bazı varlıklı evlerde konakladık. Burada yol yorgunluğunu atmak için birkaç gün geçirdik. Bu şehrin valisi, her zaman gereken erzak, atlar için arpa ve saman bize vermelerini sağladı. Birkaç gün geçtikten sonra Sufi’nin konakladığı kamp alanına doğru yola çıktık.

XVI. BÖLÜM

Sufi’nin bulunduğu kampa seyahatimiz üzerine:

Doğu yönünde Tebriz şehriden ayrıldık. Adı Abdalcalifa (Abdul Halife) olan Sufi’nin hizmetkarı soylu bir Müslüman bize eşlik etmek ve koruma görevinde bulunmak için Hürmüz’den geldiğinden biraz kısa yolculuklar yaptık. Yolculukların hepsi çok fazla Türkmen ile karşılaştığımız topraklardan elli fersenk sürmekteydi. Bazen arazide, yanımıza aldığımız çadırlarda, bazen de kervansaraylarda yatmaktaydık. Tüm bu arazi ile yol, aralarında yazın çok fazla ot bulunan ve hiç ağaç olmayan tarlalar ile dağlardan meydana gelmektedir. Sadece bazı yerlerde ve kasabalarda birkaç meyve bahçesi ile elle dikilmiş diğer ağaçlar, yani kavaklar, dişbudak ağaçları, söğütler vardır. Yemek yemeye dikkat etmezler, deve ve at dışkılarının yanında akşam yemeğini yerler. Belirli madenlerin çıkarıldığı arazinin bazı kısımlarında natafe (neft)⁶ adı verilen ve şifa olarak birçok şey için faydalandıkları bir yağ çıkmaktadır. Sufi’nin kamp alanına bir günlük mesafede bulunan bir nehrin kenarında yanımızda taşıdığımız çadırları kurduğumuz yere vardık. Burada Sufi’nin valilerinden elçiye bir mektup geldi. On veya on iki gün boyunca, yükleri, kıyafetleri ve kadınlarıyla birlikte at sırtında bulunduğumuz yerden geçen Müslümanların ardı arkası kesilmedi. Bu günler geçtikten sonra bize yola çıkmamız için bir mesaj geldi ve çok geçmeden ayrıldık. Yarım gün yürüdükten sonra, birçok soylu Müslüman at sırtında bizi karşılamaya geldiler. Barınmamızı sağlamak ve onurlandırmak için içi şarap dolu gümüş şişeler, elmalar ve büyük birkaç kutuda şekerleme getirdiler. Hepsini dinlene dinlene sinidekini içtiler ve bize de onlar gibi yiyip içmemizi söylediler. Onlar kadar olmasa da dediklerini yaptık. Sufi’nin kampına girinceye kadar bütün günü bu şekilde geçirdiler. Buraya gelince çadırlarımızı kurmamız için bize yer tahsis ettiler. Onları kurup ve elçiyi içeriye alır almaz, kendi dillerinde Vaciil (vekil?) denilen Sufi’nin odabaşı (mestre sala), ona yemesi için kubbe tarzında yapılmış altın bir kapakla kapatılmış bir kile buğdayı alacak kadar büyük porselen içinde bol baharatla birlikte yahni gönderdi. Bu da çok iyi haşlanmış pirinç üzerinde tereyağında kızartılmış bir kuzu idi. Yanında bize ağzı dar, iyice kapatılmış ve mühürlenmiş içi kaliteli şarapla dolu iki testi gönderdi. Gelişimiz çok güzel oldu. Sufi bize pek çok lütufta bulunacağı için önce dinlenmemizi istedi. İran’da kral olarak yükseldiği sırada Portekiz’in Hindistan’da ortaya çıktığını söyleyip güzel temennilerde bulundu. Bu doğrudu çünkü kral olarak hâkimiyetini kurduktan sonra o sırada Affonso de Albuquerque Hürmüz’ü aldı ve vergi vererek saygılarını sundu. Hürmüz kralı, eskinden beridir söz konusu Sufi’ye haraç ödediğinden ve tacını ondan almış olduğundan, Vali Affonso de Albuquerque’nin ona elçi göndermesini sağladı. Bazı Portekizlilerle birlikte Trofa’lı Fernão Gomez de Lemos’u gönderdi ve Sufi tarafından çok iyi karşılandılar.

6 Neft benzeyen ve tedavi amaçlı bu madde hakkındaki bilgiye Kaempfer’de de rastlamaktayız. Bu madde dağların yüzeyindeki kayalıkların akarak oluşmaktaydı. Yoğunluğu, rengi ve akışkanlığı zifte benzemekteydi. Sıcığa maruz kaldığında daha esnek olmaktaydı. Kullanıldığı zaman hayvanların ayaklarındaki kırıkları birkaç gün içinde, çocuklarınkini üç gün içinde, küçük tavukları ise bir günde güçlendirip normale döndürdüğüne inanılmaktaydı. Çıban ve bağırsak ülseri için güçlü bir ilaç olmasının yanı sıra yoğun kan akışımı da yeniden başlatmaktaydı. Bkz. Kaempfer, 2018, 366, 369.

Gücünün ne kadar büyük olduğunu zapt ettiği Müslümanların ve hükümdarların anladıklarını söyleyerek İran'da Sufi'yi onurlandırdılar. Doğunun krallıklarının ve beyliklerinin kendisine biat etmelerinin yanı sıra aynı zamanda dünyanın batısından gelen Frenklerin de ona elçiler ve hediyeler gönderdiklerini onlara söyledi. Adı geçen Fernão Gomez de Lemos çok iyi karşılandı ve anlaşmayı teslim etti. Ayrıca Hindistan tarihçilerinin yaygın olarak söylediği gibi Sufi ona lütufta bulundu ve pek çok pahalı hediye takdim etti.

XVII. BÖLÜM

Sufi'nin verdiği genel bir davet üzerine:

Genel olarak Sufi'nin oraya çağrılan büyük ve küçük tüm krallıklarına ve beyliklerine verilmesini emrettiği büyük bir daveti düzenlemekle meşgul olduklarından bu kampta kaldığımız birkaç gün boyunca elçi, Sufi ya da valileriyle konuşma imkânı bulamadı. Gilan kralı, Şirvan kralı, Mâzenderan kralı ile Hıristiyan olan ve Sufi'nin kuzey tarafındaki son topraklarıyla sınırlı olan Gürcülerin krallığının elçileri katılmaktaydılar. Bunun yanı sıra büyük devleti temsil eden diğer büyük Müslüman beyleri de gördüm. Kendi dillerinde yılın ilk günü anlamına gelen bu davete iştirak edenler için Sufi'nin pek çok erzakı, yiyeceği ve çok kaliteli şarapları vardı. İpek ve brokar giysiler, altın ve turkuazlarla süslenmiş kılıçlar, gümüşle kaplanmış eyerli atlar, kızıl akbaba tüyleri ile çok değerli başka türden şeylerle birlikte ermin ve sansar kürkünden astarlı giysiler. Bunlar beylerin her birine konumuna ve liyakatine göre sınıflandırılıp dağıtılacaktı. O gün, sabah, Sufi için çok büyük ve değerli yeni çadırlar kuruldu. Aralarında son derece ihtişamlı olan çadırda kalmaktaydı. Ortasında kalçadan itibaren bir erkek bacağı kadar kalın, altın, mavi, ince boyalar ve yağlarla boyanmış yuvarlak bir payanda bulunan İspanya kralının ana odası gibiydi. Çadırın tamamı, çok düğümlü renkli saten kumaşlarla şekillendirilmiş olup zengin halılarla ve birçok ipek yastıkla kaplıydı. Çadırın yükseltilmiş perdeleri, tüm kralların ve büyük beylerin sırayla oturduğu ve Sufi'nin biraz daha ileride oturduğu çadırı çok daha büyük kılmaktaydı. Bahsedilen çadırın önünde, kampın geniş bir alanını kaplayan aynı donanımdan bir sundurma vardı. Sufi'ye nefis yiyecekler getirdikleri ve hizmet ettikleri pahalı halılarla kaplı çadırın avlusundaydı. Söz konusu çadırın bir tarafında çok sayıda halı vardı. Üzerlerine ipek örtüler serilmişti. Yanlarına şarap dolu birçok büyük gümüş şişe ve içmek için küçük gümüş taslar konulmuştu. Sufi'nin önünde üzerine firuze ve yakut kakılmış altın ve gümüş şişeler, birlikte içmek için kullandığı altın ve gümüş bardaklar vardı. Bu şekilde davet yapıldı. Elçiye, (aralarında benim de olduğum) bazı Portekizlilerle birlikte sarayın önüne yerleşmelerini buyurdu. Yemek yerken gözü hep elçideydi ve bazen de ona leziz yiyecekler gönderirdi. Kampta kenarlarda bulunan masalar, her iki tarafta arbalet atışı mesafelik yer kaplamaktaydı. Genellikle verilen leziz yiyecekler, kuzu eti ve çok renkli haşlanmış pirinç, yani siyah, beyaz, sarı ve başka renkli, börekler, üstüne şekerli yumurtalı omletler, çok ince kek şeklinde yapılan buğday ekmekleriydi. Bu topraklarda çok az ilgi gösterildiği ve nadiren kullanıldığı için tavuk yoktu. Bu davete günün büyük zamanını ayırdılar. Tüm krallar ve beyler sırayla Sufi'ye birer içki sundular. Orada on altı yaşında olan bir oğlan devam etti ve babası gibi birçok müzik aletinin sesine de içti. Arpları, flütler, küçük klavyeler ve kullanmadığımız diğer aletlerdi. Sayıca çok olan tüm müzisyenler, müziği sözlerle ahenk içinde icra etmekteydiler. O gün de böylece sona erdi. Ertesi gün verilmesini emrettiği elbise ve ihsanlar, Sufi'nin görevlileri tarafından dağıtıldı. Elçiye brokar bir elbise ve biçimine göre yapılmış bir pelerin getirdiler. Ona eşlik eden ve davette bulunan Portekizlilere ise renkli saten elbiseler ve fazlasını hediye ettiler. Aynı gün Sufi, çadırlarından çok uzun ve düz olan direkler dikilmesini emretti.

Her birinin tepesinde, portakal büyüklüğünde altın bir elma takılı olan ince bir çubuk vardı. Direğin yanına, sundurma görevi gören çok pahalı ipek bir güneşlik kurdu. O ve adı geçen krallar ile beyler altında oturmaktaydılar. Yayla ok fırlatarak elmaya çok azı isabet ettirmeyi başarmaktaydı. Bu şekilde günün bir kısmı geçti. Kısa süre sonra, çok iyi giyimli, şapkalarında tüyler olan, at sırtında ve iyi bir yarış atına binen birçok soylu birbiri ardına koşarak geldiler. Söz konusu direğin dibinde elmaya ok atmaktaydılar. Hünerli ve kurnaz olanlar isabet ettirmekte ve yere düşürmekteydiler. Onu yere düşüren kişi hemen attan iner, onu alır, Sufi'ye büyük bir saygı gösterinse bulunurdu ve ona bir bardak şarap ikram ederlerdi. Sonra çubuğu bir iple indirip başka bir elma takmaktaydılar. Her biri otuz cruzados ağırlığındaydı ve bu günü bu şekilde geçirdikleri için kutular Sufi'nin önünde doluydu. Ertesi gün Sufi, vali D. Duarte de Menezes ve Hürmüz Kralı'nın kendisine gönderdiği hediyein kendisine getirilmesini emretti. Hediye olarak çokça çok ince kamıştan bir Hint kumaşı (beatilha), zencefil turşusu kavanozları, bir insan kafası büyüklüğünde kehribar, birkaç pahalı yakut ve elmas yüzükler, at arabası tekerleği büyüklüğünde işlenmiş büyük bir porselen vardı. D. Duarte'nin hediyesi, kalelerin resmedildiği çok yaldızlı gümüş bir sofraya takımdı. Bunlar, eller için bir su kasesi, ince kulplu ve ağızlı bir sürahi, tuzluk ve iki büyük tas, üzengilerle birlikte bir eyer ve yaldızlı tel işleme bir göğüs zırhı, bir kutu, iki parça ipek minder ve perdeler, Portekiz yapımı ipek bir yatak için örtü ve çok pahalı beyaz bir silah takımdı. Kayıt altına alındı ve Sufi'nin eline verildi. Bu sırada çadırdan çıktı ve orada kendisi için hazırlanmış olan bir kanepeye oturdu. Elçi geldi ve oradaki Müslümanlar için getirdikleri tüm hediyeyi oradakilere iletmelerini sağladı. Sufi bu parçaların hiçbirine bakmadı. Benim taşıdığım silahlar hariç herhangi birine ilgi göstermedi. Onları görmeye ne kadar hevesli olduğunu göstermek için beni durdurdu. Benimle konuşmaktaydı. Zırh eldivenimi çıkarıp eline taktı. Sonra neferini çağırdı, onları kuşandırdı ve ona, *bu yolculuğa benimle böyle çıkacaksın* dedi. Sonra herkes içmek zorunda olduğu için porselen testileri getirmelerini ve şarapla doldurmalarını emretti. Pers krallarının eski bir geleneği, sarhoş olmadan ne kadar çok içerlerse o kadar saygın kabul edilmeleriydi. Böylece porselen testileri doldurdular ve o da güzel bir kadeh şarap aldı. Sufi, arada bir porselen testiden şarap içti fakat bu işin bir kısmını hizmetkari yapmaktaydı. Bu sırada, etrafındaki beyefendiler latife edip nezaket göstermekteydiler. İçmeye başladıktan sonra, latife ederek etrafındaki krallara ve beylere şarabı verdi. Onun yakınında olduğum için sanki iyi duyabiliyordum. Bu bitince, ata bindi. Müslümanlar ve beylerle birlikte kampa giden yoldan saparak yürümeye başladı. Yanına şahinler ve köpekler aldı. Bu kampta kaldığımız süre boyunca birçok Müslüman İranlı erkek ve kadın gruplar halinde geldiler. Büyük bir sevinçle oldukça fazla müzik aletiyle kampa varmaktaydılar. Geldikleri gibi Sufi'yi selamlamaktaydılar. O da belinde kılıcı bütünüyle çadırdan çıkıp daha sonra bu insanları onurlandırmak ve eğlendirmek için onların önünde bir kadeh şarap içmekteydi. Onun önünde kurban olarak bir inek kesip hayatlarında kendilerine hiçbir zarar gelmeyeceğini söyleyerek büyük bir çılgılık atmaktaydılar. Atları veya kısrakları ve güzel kızları olanlar da bunları sunmaktaydı. Bunu yaptıktan sonra çok tatmin ve memnun olarak topraklarına doğru yola çıkmaktaydılar. Otuz bin atın ve yirmi binden fazla çadırın bulunduğunu söyledikleri bu kampta kaldığım süre boyunca bunu defalarca gördüm. Neredeyse Sufi'ninki kadar büyük çadırları olan üç veya dört büyük bey kamptaydılar. Yanlarında trompet, anafil⁷, irili ufaklı davullar taşımaktaydılar. Bunları güneşin doğuşunda ve keyfinin en iyi olduğu bir saatte Sufi'ye çalmaktaydılar. Bitişinde kurdukları kendilerinininki kadar büyük başka çadırlarda da kadınlarını yanlarında taşırlar. Kamp kalktığında Sufi'nin

7 Müzik aleti olarak Fars ve Arapların kullandığı trompet.

hizmetkarlarının tüm eşleri diğerlerinin eşlerinin arkasında toplanırlar. Çok iyi giyimlidirler ve kocalarının sahip olduğu en iyi atlara en kaliteli koşumlarıyla erkekler gibi binerler. Elbiselerinin de erkeklerinkinden bir farkı yoktur. Sadece kafasına arkadan örgülü bazı boneler ve yüzü örten peçeler takarlar. Önlerinde, eyerle aralarında, hafifçe üzerlerine yaslanarak gittikleri küçük saten yastıklar vardır. Erkekler de aynı şekilde ellerindeki en güzel elbiseleri giyerler: Bunlar ipek tunikler, kadife elbiseler, kırmızı ve mor kumaşlardır. İpeğe ulaşamayanlar, mavi bir eşarp, çok ince beyaz kapitone, astarlı mavi Londra pelerinleri, külotlar üzerine yine lacivert kumaştan taytlar ve çok sağlam deri ayakkabılar giyerler. Bu ayakkabıların tabanları birçok küçük demir çivi ile çivilenmişlerdir. Topuk üzerinde mahmuz görevi gören, bir inçlik gagası olan, çivilenmiş demir bir arma vardır. Dört karış uzunluğunda, keskin kenarlı, kını uyluk kemiğinin üzerine düşen çok ince kabzalı kılıcı taşıyan demirlerle süslenmiş katlanmış deriden dar kordonlar kuşanırlar. Başları ve sakalları her zaman traşlıdır. Yalnızca dudağın üstü her zaman tıraşsız kalır. Delikanlılığa erişir erişmez, yeni çıkan bıyığı uzatmaya başlarlar. Atları büyük ve güçlüdür. Koşum takımları üzengi ve kolanı olan eyerlerdi. Üzengileri eski zamanlardan kalma hayvanların sabanlarına benzer, ama daha çok demirden yapılmıştır. Dizginleri, gözlüğü ve başlığıyla birlikte hayvanın gemi neredeyse biniciyle bütünleşmiştir ve daha az demirdendir. Göğüs korumasının tamamı dikişli olup birçoğu mavi ve yağlı boya ile boyanmıştır ve bazılarında eyer de bulunmaktadır. Atların kalçalarına tüm vücudu kaplayan, rengarenk ipek şallar veya brokarlar giydirilir. Barış zamanlarında çoğu yanlarında yay ve oklar getirirler. Savaş zamanlarında ise bunların yanı sıra birçok farklı türde zırh ve mızrak gibi demirleri olan, kırmızı ve yeşil boyalı, renkli ipek bayraklı yarım mızraklar da getirirler. Bu kamp düz bir arazide kurulduğunda, kuşların onu geçmek için uçtuğunu, Müslümanların dört bir yandan bağırıldığını, çadırların arasına düşüp onları ellerine aldığını birçok kez gördüm. Bu kamptan yarım fersah, hatta biraz daha ötede her tür mal getiren birçok tüccarın dolaştığı zengin çadırlardan oluşan başka bir kamp daha vardır. İfade etmek gerekirse ipekten yapılmış, zengin astarlı elbiseler, at koşum takımları ve eyerler, buğday, arpa, et, tereyağı, meyve, piriç ve bütün yemekleri çok güzel pişmiş olarak satan aşçılar bulunmaktadır. Bu kampa ordupazar denmektedir. Birçok Müslümanın sıklıkla oraya buraya koşuşturduğu meydandaki kamp anlamına gelmektedir ve büyük bir fuara benzer: Bu kamptan Sufi'nin kampına yerleşebilirsiniz.

XVIII. BÖLÜM

Hazar Denizi'nden ya da İranlıların adlandırmasıyla Gilan Denizi'nden:

Birkaç gün sonra kamp, çok sayıda verimli tarlalardaki otlardan ve meralardan yararlanmak için başka bir yere taşındı. Atların ve aynı zamanda develerin sıkça kullandıkları ovalardan geçtikten sonra doğuya doğru uzanan dağlara geldik ve Gilan Denizi dedikleri, acı sularla dolu bir lagün olan Hazar Denizi'ni çevreledik. Yüz fersenk civarındadır ve bir kıyından diğerine on beş ya da yirmi fersenk. İçinde çok sayıda pullu balık vardır fakat daha fazlası, omurgalı balık olup puluzdur. Hepsi kampta satılmaktadır. Çok yağlıdır ve hoş bir tada sahiptir. Çevresindeki birçok yer ve kasabaya tekneler ve gemilerle ulaşırlar. Bazı nehirlerin aktığı bir deniz gözü var. Bazen içinde fırtınalar çıkar. Birkaç gün sonra kamp bu dağların yakınlarından kalktı ve yavaş yavaş geri çekilerek çok iyi bir bölgedeki, her türlü malzemeye dolu, Sufi'nin babası Şeyh Haydar'ın beyi olduğu Erdebil adında çok kalabalık ve şanlı bir kasabaya ulaştı.

XIX. BÖLÜM

Sufi'nin kampıla birlikte Erdebil adlı kasabaya gelişi hakkında:

Erdebil Tebriz'den doğuya, biraz da kuzeye doğru on veya on iki günlük uzaklıkta yer alan, iyi binaları ve Fransız tarzı kerpiç duvarlardan yapılmış evleri olan, İranlı Müslümanların yaşadığı büyük bir kasabadır. İpek ve diğer mallarla uğraşan iki veya üç krallığa komşu oldukları için çoğunluğu tüccardır. Toprak Tebriz kadar soğuk değildir. Orada pek çok erzak vardır: İspanya'da olduğu gibi buğday, arpa ve meyve. Müslümanlar arasında Sufi'nin babasının gömülü olduğu çok yeni bir cami buradadır. Sufi'nin kampı bu bölgelerin yakınındaki tarlalarda ve dağlarda birkaç gün gezindi. Bir gün öğlen, bizimle Hürmüz'den gelen Sufi'nin Müslüman bir hizmetkari elçinin yanına geldi. Büyük bir titizlikle ve aceleyle içeri girip atları beslememiz ve toplanmamız gerektiğini, çünkü kamptan bir an önce ayrılmamızın uygun olduğunu elçiye söyledi. Elçi bu habere çok üzülde çünkü Sufi'nin ömrünün sonuna çok yaklaştığı artık yüksek sesle dile getirilmekteydi. Eğer ölürse sahip olduğumuz şeyleri bizden çalacaklarından emindi. Fakat Müslüman hizmetkar bizdeki bu şüphe ve korku ile ilgili hiçbir şey fark etmedi. Müslüman hizmetkarın bizi uyarması üzerine, elçi, Portekizlilerin, ıssız arazinin yanındaki bir kervansarayına girip, orada yanımızda getirdiğimiz tüfeklerle kendilerini savunmalarını kabul etti. Büyük ve kapısız olduğu için buna bir faydası olmayacağını düşündük ve söz konusu kamptan Tebriz'e doğru tehlikeleri göze alarak yola çıktık. Atları beslemek dışında, üç gün üç gece boyunca hiç dinlenmeden yürüdük. Nihayetinde geçip gidişimizi göremediler. Büyük bir uğraşla Tebriz şehrine ulaştık, önceden konakladığımız evlere girdik. Varışımızdan üç ya da dört gün sonra Sufi'nin öldüğü ve oğlunun kral ilan edildiği haberi ulaştı. Bu haberi, çok sayıda silahlı insanı at sırtında getiren ve şehrin her yerinde herkesin huzur içinde olması ve isyan çıkarmaması için birçok vaaz verilmesini emreden Sufi'nin büyük bir beyi getirdi. Şayet bunu yapmazlarsa derhal kafalarının kesilmesini emredecekti. Birkaç gün boyunca sürekli iyi silahlanmış adamlarıyla birlikte, çok az Müslüman'ın görüldüğü şehirde at sırtında gezindi. Elçi ve Portekizliler söz konusu evlerde kapalı kaldık, geceleri elimizde silahlarla, tüfeklerimizle ortalık sakinleşip tüccarlar dükkanlarını açana kadar izledik. Tebriz'den doğuya doğru üç gün uzaklıktaki bol ot ve iyi suların bulunduğu dağlara kampıyla birlikte Tahmasp Sultan yeni kral olarak geldi. Kampı oraya vardıkdan sonra, babasının haznedarlarını görevlendirdi ve işlerini iyi yapmadıkları tespit edilenlere karşı adaletin acımasızca uygulanmasını, bazılarının da mallarına el koyulmasını emretti. Suçlu bulunan büyük beyleri ise kendi eliyle doğradı. Adamlara bu zalimlikleri yapmayı bıraktıktan sonra aslanların ve ayıların getirilmesini emretti ve onları öldürdü. Tüm bunlar, bu toprakların Müslüman beylerinin alışıktığı üzere, insanlara korku yaymak için yapıldı. Birkaç gün sonra elçi, o zamana kadar hiçbir şey neticelenmediğinden elçilik misyonunu iletmek için yeni kralın kampına gitti. Aşırı derecede arzuladığım ve beraberinde birçok yeri görebileceğim Kudüs yolculuğunda bana rehberlik edecek Hıristiyan Ermenileri bulunca, elçiden ayrılarak Tebriz şehrine doğru yoluma devam ettim.

XX. BÖLÜM

Tebriz şehrinde ayrılışım ve yol boyunca gördüğüm şeyler hakkında:

Bu yedi Ermeni Hristiyan'la birlikte yüzüm batıya dönük olarak Tebriz'den ayrıldım. Bunların altısı, Tebriz'den on veya on iki fersenk mesafede bulunan Sufi'nin beyliğine ait olan Nahçıvan denilen bir bölgede doğmuş, az zenginliğe sahip tüccarlardı. O gün vardık ve bir kervansarayda uyuduk. Hemen ertesi gün iki gün

boyunca yürüdük bizimle aynı yasa ve geleneklere sahip Hıristiyanların, Frenklerin yaşadığı büyük bir köye vardık. Onlar da bizim gibi beyaz insanlardır, tarlalarla ve hayvan yetiştiriciliğiyle geçinirler. Bu toprakların tamamında iki Hıristiyan millet ve birkaç Müslüman Fars yaşamaktadır. Kışın çok soğuk bir memlekettir ve kuzeye doğru uzanan çok yüksek dağlar bulunmaktadır. Bana Nuh'un gemisinin orada olduğunu söylediler ve geminin bulunduğu her şeyin karla kaplı olduğu dağ silsilesini gösterdiler. Her ne kadar iyice bakmaya çalışsam da çok beyaz olduğu için başka bir şey göremedim. Fakat daha fazla göremedim ve gözlerim biraz kötüleştiği için gerçekten bakamadım. Bunun üzerine o köyün Hıristiyanları bana din adamları ve dindarların söz konusu dağın zirvesine kadar gerçekten çıkıp adı geçen gemiden kalıntıları getirdiklerini söylediler. Bacakları çok yorulup geri dönmek zorundan kalacağından başkasının oraya çıkamayacağını samimi bir şekilde söylediler. Ayrıca bana, o bölgede çok büyük, çok eski beş kilisenin bulunduğunu ve onlara çok büyük hayranlık duyduklarını anlattılar. Bunlar arasında bir durum dikkat çekicidir: Her biri o kadar çok özelliğe sahip ki sayıları ne kadar olursa olsun hiç kimse onları tamamen doldurmayı başaramaz. Bunu deneyimlemek için Sufi, tüm ordusuyla birlikte içine girip böyle olup olmadığını öğrenmişti. Bunu yaşamadım ve böyle bir mucizenin nasıl olabileceğini hayal edemiyorum. Bu şekilde büyük bir gizemden yoksun kalmaması gerektiği kesindir. Onlar da bana, aralarında çok kıymetli ve pahalı bir şey olan mirao/ miron denilen balsamın burada nasıl yapıldığını anlattılar. Bu şekilde yapılmaktadır: Tarlada birçok dindar toplanır ve üzerine halılar yerleştirdikleri bir sunak dikerler, üzerine birçok çiçek yerleştirdikleri büyük bir kap oturturlar ve çokça dua ettikten sonra az miktarda Mısır Kahire'den gelme balsam dökerler. Tekrar dua ederler ve büyük bir saygıyla, sahip olduğunu söyledikleri Aziz Gregorio'nun kolunu onun içine sokarlar. Çok geçmeden kap kaynamaya ve köpürmeye başlayınca onu alıp aralarında dağıtırlar. Köpükten arınmış olanı saklarlar ve Patriark olan baba onu götürür. Bu miron'u her patriğin ömründe yalnızca bir kez yaparlar. Hakikiliğini tasdiklemesi için onu Sufi'ye gönderdiklerini söylemektedirler. Bu bölgede birçok üzüm bağı ve elma bahçesi vardır. Hıristiyanlar bu mahsulleri Sufi'nin sarayı ve tüm efendileri için işlerler. Birlikte geldiğim altı Ermeni burada kaldı. Ben de aşağı Ermenistan'da eşi ve evinin bulunduğu Beteliz köyü denilen yere giden içlerinden en saygın ve zengin olan Vacoyanorizão adındaki kişinin eşliğinde ilerledim. Bu bölge, Sufi tarafından yönetilen Yukarı Ermenistan olarak adlandırılmaktadır. Sufi, bu Hıristiyanlara çok iyi davranır ve onların halka açık kiliselere sahip olmalarına izin verir. Bunlarda yılın tatil günlerinde kutsal ayınlar yaparlar ve herkes ilk kilisedeki geleneksel uygulamaya göre komünyon alır. Bir bayram günü onun kilisesine gittim; ortasında insan sureti resmedilmemiş bir sunak ve üzerindeki rafta parşömen kâğıda yazılmış bir kitap bulunmaktaydı. Alışık olmadığımız bir şekilde sunağa yüzü dönük uzun saçlı, sakallı, esmer yüzlü yaşlı bir adam olan bir rahip vardı. Beyaz bir çüppe giymişti, kalın bir kumaştan yapılmış, uzun bir atkı boynuna dolanıp cübbenin içine sokulmuştu. Katedral rahiplerinin perhiz sırasında giydikleri pelerin gibi bir örtüyü kepini çıkarmadan başına takmıştı. İnsanlar kilisenin duvarlarının etrafında, kadınlar gibi yerde oturmaktaydılar. Her adamın önünde şarapla dolu su kabakları, testiler, ekme ve yediği başka şeyler vardı. Rahip yavaş yavaş sesini yükseltti, herkes şarkıyla karşılık verdi ve *Pater nostre* (Bizim Babamız) deyince durdular. Sıkıldığım ve ettikleri duayı anlamadığım için oradan ayrıldım. Bundan başka bir şey görmedim. Bu rahipler iyi dindarlardır. Dünyevi zevklerden uzak dururlar ve evlenmezler. Aralarında evlenip eşi ve çocukları olan diğerleri de vardır. Eğer eşleri ölürse bir daha evlenmezler. Büyük perhiz ve Advent (Noel öncesi 4 hafta) sırasında ölüme neden olacak hiçbir şey yemezler ne zeytinyağı ne de tereyağı. Bu dönemde yedikleri ekme, sirkeyle salamura edilmiş

şalgam ve diğer sebzelerdir. Şarap içerler. Bunu aralarında gördüm.

XXI. BÖLÜM

Bu topraklardan ayrılıp ileriye gitmem hakkında.

Bu topraklardan bu Ermeni tüccarla birlikte ayrıldım. On veya on iki katır yükü taşıdığımı söyledi. Hıristiyan Ermeniler, Frenkler ve Müslüman Kürtlerin yaşadığı büyük ve korkunç vadilerin, meşe ormanlarının bulunduğu topraklar boyunca yüründük. Beyaz insanlar olan Kürtler, hayvancılıkla geçinmekte olup pek evcil değildirler. Kimse tarafından yönetilmek istemediklerinden, genellikle dağlık ve sarp arazilerde yaşamayı tercih ederler. Üç günlük yolculuktan sonra, Ermenistan'ın aşağısında, dağlar ve sıradağlar arasında bulunan acı bir göle vardık. Uzunluğu yedi ya da sekiz fersah olup eni ise beş ya da altı fersahtır. Ermeni rahiplerin yaşadığı manastırların olduğu iki küçük ada bulunmaktadır. Bu bölgelerde olduğu gibi iyi meyve bahçeleri vardır. Bu adalarda yaşayan rahipler, bu topraklarda ve çevresinde büyük bir saygı görürler. Çoğu zaman Müslümanların karşısında mucizeler gösterdiklerini bana söylediler. Kısa zaman önce içlerinden biri çok kuru bir balık alıp birçok Hristiyan ve Müslümanın huzurunda bu denizin (Van Gölü) kıyısında İsa Mesih'in adına bırakmış ve balık canlı olarak yüzmeye başlamış. Bu bölgede tamamen Hıristiyan Ermeniler yaşamaktadır. Burada Sufi'nin egemenliği sona erer ve Büyük Türk'ünki başlar. Bu denizin yanında Argiz (Erciş) adında bir kasaba bulunmaktadır.

XXII. BÖLÜM

Aşağı Ermenistan'da bulunan Erciş adlı bir kasaba hakkında.

Bu denizin bitişiğindeki bir kervansaraydan yola çıktık. Ermeni Hristiyanların yaşadığı Erciş adlı bir kasabaya gidip uyuduk. Birçok köy ve yerin bulunduğu güzel bir bölgededir. Bu Ermeni Hristiyanların yaşadığı her yer, diğer hiçbir yerde olmadığı kadar özgürlüğe sahip olup burada az sayıda Kürt Müslüman yaşamaktadır ve Hristiyanlarla çok iyi geçinirler. Kasaba sığ ve çitle çevrilmemiştir. Hepsisi üstü teraslı küçük bina ve evlerden oluşmaktadır. Çok soğuk bir yerdir. Bu Hristiyanlar, İran kültürüne göre yapılmış kıyafetler giyerler. Başlarına ipekten yapılmış büyük kubbeli başlıklar takarlar. Bir adam kolu uzunluğunda ve bir buçuk avuç genişliğinde, ipek ve pamuktan yapılmış çoraplar giyerler. Bu başlıklar Sufi'ninkilerden daha eski olup kıvrımları yoktur. Bu topraklarda çok fazla şarap, çok fazla meyve ve bazı buğday tarlaları olup ayrıca çok fazla pamuk vardır. Bu Ermenilerin çoğu ticaretten geçinirler ve buna çok eğilimlidirler. Bu kasabanın yanında bir Sufi subayının bulunduğu kayadan bir kale vardır. Buradan ayrıldık ve tüm gün bu deniz kıyısı boyunca yürüyerek, o sıralar Büyük Türk'ün hâkim olduğu Aclata (Ahlat) denilen kıyıda bir fersah uzaklıkta kuzeyde bulunan bir kasabaya uyumaya gittik.

Sonuç

António Tenreiro'nun Safevî topraklarına yaptığı yolculuk, Osmanlı Topraklarında devam etmiştir. 1523-1524 tarihinde gerçekleştirdiği seyahatin birinci aşamasında Hürmüz, Kabristan, Lar, Şiraz, İsfahan, Kaşan, Kum, Saba, Miyane, Sultaniye, Avan, Tebriz ve Erdebil'e uğrayıp Portekiz elçisiyle birlikte Şah İsmail'in sarayını ziyaret etmiştir. Hürmüz meselesinin Portekiz elçisinin ziyaretini gerçekleştirdiği esnada Şah İsmail'in ölümü sebebiyle sonuca ulaştırılmadığı ortadadır. Taht değişikliği sebebiyle yönetim kadrosunda yaşanan değişim krizi sırasında Tebriz'de kalan elçilik

heyeti, ortam sakinleştikten sonra yeni Safevî hükümdarı Şah Tahmasp'ı ziyaret edip misyonunu tamamlamıştır. António Tenreiro ise bu noktada ekipten ayrılarak Ermenistan topraklarına doğru yolculuğuna devam etmiştir. Nahcivan üzerinden, Erciş, Ahlat güzergahından Osmanlı topraklarına giren Tenreiro, 1524-1525 tarihindeki seyahatinin ikinci aşamasında Bitlis, Diyarbakır, Urfa, Birecik, Halep, Hama, Şam, Safed, Remle, Gazze, Kahire, İskenderiye ve Kıbrıs'a uğramıştır. Diyarbakır'dan İskenderiye'ye kadar Tenreiro'nun geçtiği şehirlerle ilgili kısmını Salih Özbaran, "Portekizli Seyyahlar" kitabında kısmi çeviri ve özet olarak okuyucuya sunmuş olup eseri çevirisini yaptığımız kısmın devamı niteliğindedir. Seyahatin üçüncü aşaması Kıbrıs'tan Hürmüz'e olup 1525-1526 tarihinde olduğu sanılmaktadır. Son olarak Tenreiro 1528-1529 tarihinde tekrar Basra, Halep ve Kıbrıs yoluyla bu kez Akdeniz üzerinden Lizbon'a dönerek seyahatini tamamlamıştır.

Kaynaklar

- Albuquerque, Afonso de, *Comentarios do Grande Afonso Dalboquerque Capitão Geral que foi das Indias Orientaes em Tempo do Muito Poderoso Rey D. Manuel o Primeiro Deste Nome*, Parte I, II, III, IV, Na Regia Officina Typografica, Lisboa 1774.
- Baião, António, *Itinerários da Índia a Portugal por Terra*, Imprensa da Universidade de Coimbra, Coimbra 1923.
- Ferro, Marc, *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar (13.-20. Yüzyıl)*, Çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, Ankara 2002.
- Kaempfer, Engelbert, *Exotic Attractions in Persia, 1684-1688-Travel and Observations*, Translated: Willem floor-Collette Ouhes, Mage Publishers, Washington 2018.
- Linden, H. Vander, "Alexander VI. and the Demarcation of the Maritime and Colonial Domains of Spain and Portugal, 1493-1494", *The American Historical Review*, Vol. 22, No. 1 (Oct., 1916), pp. 1-20.
- Lockhart, Laurence, "European Contacts with Persia, 1350-1736", *The Cambridge History of Iran, Volume 6 The Timurid and Safavid Periods*, Ed. Peter Jackson and Laurance Lockhart, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Masumeh, Ekhtiari Charoymaghi, "Venedik ve Safevî Kaynaklarına Göre Çaldıran Savaşı" *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2021, Sayı 4, ss.4-27.
- Mélikoff, Irène, "Bektaşî-Alevîler'de Ali'nin Tanrılaştırılması", *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- McNeill, William H., *Dünya Tarihi*, Çev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara 1994.
- Merriman, John, *A History of Modern Europe: From the Renaissance to the Past*, W. W. Norton & Company Publishing, 2009.
- Özbaran, Salih, *İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında Portekizli Seyyahlar: İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- Ponting, Clive, *Yeni bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınevi, İstanbul 2017.
- Wilson, Arnold T. *The Persian Gulf: An Historical Sketch from the Earliest Times to the Beginning of the Twentieth Century*, Oxford at the Clarendon Press 1928.

Extended Abstract

Portuguese-Safavid contacts took place for the first time in history in 1507, when the Portuguese fleet under the command of Afonso de Albuquerque entered the Persian Gulf and tried to dominate the Kingdom of Hormuz. Hormuz, which, thanks to its location and connection to the trade routes, generated huge revenues from customs duties on the goods passing through the port, attracted the attention of the Portuguese, who wanted to build secure bases between the Indian and Iranian trade routes. The Portuguese subjugated the king of Hormuz, who paid a tribute to Shah Ismail, and embarked on the construction of a fortress on Hormuz Island, thus gaining military and commercial control of the Persian Gulf. Shah Ismail had no intention of

giving up the income from Hormuz. He did not refrain from reminding his rights over Hormuz at every opportunity and threatened the Portuguese activities in the island militarily. Keeping diplomatic channels open, the Kingdom of Portugal tried to suppress the Shah's threats. Shah Ismail, who had difficulty in recovering from the defeat at Çaldıran, had no other choice but to establish good relations, so he chose to make a deal with the Portuguese even though he could not receive the tribute from Hormuz. However, in 1522, when the Portuguese authorities in Hormuz took control of the customs, the king of Hormuz revolted against the Portuguese. He offered the tribute to Shah Ismail and asked for his help against the Portuguese. Meanwhile, after the sudden death of the king of Hormuz and the new king's agreement with the Portuguese, Shah Ismail prevented the caravans going to Hormuz. The king of Hormuz, who had lost his income, could not pay the tribute to the Portuguese. As a result, in order to save Hormuz from Safavid pressure, the Portuguese governor of India, D. Duarte de Menezes, sent Baltasar Pessoa as an envoy to Shah Ismail's court to negotiate.

In 1523, António Tenreiro accompanied Baltasar Pessoa, who was sent as an envoy to Shah Ismail by Duarte de Menezes, the viceroy of the Portuguese Empire in India, on his journey to Iran and wrote his observations in his work "Itinerário...". The part of Tenreiro's journey from Hormuz to Tabriz and from there to Armenia under the rule of Shah Ismail in 1523-1524 is the subject of this study. The information and observations of António Tenreiro during his travels in Iran provide us with first-hand information about the demographic structure, geography, political structure, urban architecture, socioeconomic and socio-cultural life in the Safavid State founded by Shah Ismail. This study is noteworthy for demonstrating the importance of using Portuguese primary sources in Safavid historiography. In 1523, António Tenreiro accompanied Baltasar Pessoa to the court of Shah Ismail as an ambassador, and his travelogue on Iran and Armenia has been translated from Portuguese into Turkish. Previously, Salih Özbaran wrote on the same traveler in his book "Portuguese Travelers" under the title "Antonio Tenreiro's Observations". He even published his first article on this travelogue under the title "António Tenreiro's Travel Notes in the Ottoman Lands". Both articles briefly touched on the Safavid lands and mostly dealt with the traveler's observations on the Ottoman lands he visited from Diyarbakır to Alexandria in 1524-1525. In terms of Turkish historiography, Safavid studies have recently gained momentum. Portuguese primary sources are very valuable in terms of complementing these studies. Özbaran, who introduced the importance of Portuguese archives to Türkiye, aims to contribute to the literature by translating the part about the Safavids that he left incomplete. Before coming to the translation of the travelogue, an assessment of the foundations of Portuguese naval supremacy and commercial activities in the Persian Gulf was made on the basis of Afonso de Albuquerque's four-volume work titled "Comentarios...", which can also be cited as a primary source in Portuguese. Albuquerque's work is in every respect one of the most fundamental sources on Safavid-Portuguese relations.

António Tenreiro's journey to Safavid lands continued in the Ottoman lands. In the first phase of his journey in 1523-1524, he visited Hormuz, Kabristan, Lar, Shiraz, Isfahan, Kashan, Qom, Saba, Miyane, Sultaniye, Avan, Tabriz and Ardabil, and together with the Portuguese envoy he visited the court of Shah Ismail. It is obvious that the Hormuz issue could not be concluded due to the death of Shah Ismail at the time of the Portuguese envoy's visit. The embassy delegation stayed in Tabriz during the crisis of change in the administrative staff due to the change of throne, and after the situation calmed down, the delegation visited the new Safavid ruler, Shah Tahmasp, and completed its mission. António Tenreiro left the team at this point and continued his journey towards Armenia. Entering Ottoman territory via Nakhcivan, Erciş, Ahlat, Tenreiro visited Bitlis, Diyarbakır, Urfa, Birecik, Aleppo, Hama, Damascus, Safed, Remle, Gaza, Cairo, Alexandria and Cyprus in the second phase of his journey in 1524-1525. The third stage of the voyage was from Cyprus to Hormuz and is believed to have taken place in 1525-1526. Finally, Tenreiro completed his voyage in 1528-1529, returning to Lisbon via Basra, Aleppo and Cyprus, this time via the Mediterranean Sea.

